

THEOLOGIA BIBLICA

Kustár Zoltán*

Debrecen

A tudományos írásmagyarázat szükségessége és módja

Wissenschaftliche Bibelexegese – warum und wozu? Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt die theologischen, hermeneutischen und wissenschaftsgeschichtlichen Grundfragen der Bibelexegese. Warum bedarf die Bibel einer Interpretation, und warum soll sie wissenschaftlich sein? Nach diesen Fragen wird die historisch-kritische Exegese definiert, sie als die weithin geeignetste Methode für die Auslegung von biblischen Texten aufgezeigt und die Rolle der strukturalistischen, leser-zentrierten und adjektivischen Methoden auf das Feld der Homiletik zugewiesen. Nach der Klärung der Unterschiede zwischen Exegese und Predigt(schreiben) stellt der Aufsatz die theologischen Grundlagen einer positiven Beziehung zwischen historisch-kritischer Exegese und christlichem Glauben vor.

Schlüsselwörter: Heilige Schrift, biblische Hermeneutik, Bibelexegese, Exegese des Alten Testaments, Exegetische Methodenlehre, Inspiration, Fehlbarkeit/Unfehlbarkeit der Schrift.

1. Miért kell magyarázni a Bibliát?

A Biblia a keresztyén egyház kanonikus iratainak gyűjteménye, azoké az iratoké, amelyeket az egyház közössége a Szentlélek belső bizonyosgátétele és az azt megerősítő közös hittapasztalat alapján Isten igéjének hordozójaként elfogad. A Szentírás Isten írott Igéje, általa – hisszük és valljuk – maga Isten szól hozzánk, hogy az üdvösségünk szempontjából elégséges mértékben és csalatkozhatatlanul tárja fel előttünk a Szentlélek munkája által igazi természetünket, a maga akarátát, ígéreteit és az értünk elvégzett megváltó munkáját, s hogy hitünket ezáltal reménységgel, iránta pedig feltétlen bizalommal táplálja.

Pál apostollal valljuk, hogy a hit [...] *ballásból van, a ballás pedig a Krisztus beszéde által* (Róm 10,17), amelyet, vagyis a Krisztusról szóló bizonyosgátételt a Szentírás közvetíti számunkra. Tehát a hit felébresztése és megerősítése egyaránt elválaszthatatlan a Szentírás megismerésétől.¹ Az egyház számára a Szentírás

* Kustár Zoltán teológiai tanulmányait 1987 és 1993 között végezte Debrecenben és Bázelen. 1993 és 1996 között a Martin Luther Universität Halle–Wittenberg teológiai fakultásán képezte tovább magát a teológiai tudományokban. Doktorátusát a németországi Halléban szerezte 1997-ben, majd Budapesten habilitált 2007-ben. Kiemelt kutatási területe a prófétai iratok redakcióitörténete és a masszoréta szöveghagyományozás. 1997 óta a Debreceni Református Hittudományi Egyetem oktatója, 2001 óta ugyanott az ószövetségi tanszék tanszékvezető docense, majd 2009-től egyetemi tanára.

¹ Bolyki János: *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei és módszerei. Általános bevezetéstán.* A Budapesti Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszéke, Budapest 1992, 6.

ugyanezen okokból a végső, mindent meghatározó, egyedül Istennek alárendelt norma minden erkölcsi döntésben, életviteli vagy társadalmi kérdésben, a tudományosan reflektált teológiai munkában és az Istenről szóló hitvitákban. Tanítása, aktuális üzenete kötelező érvényű, és bármely tanítás, erkölcsi vagy politikai döntés, nézet, igény vagy vélemény igazságát és igazságosságát ezen kell lemérnie.²

A Biblia tehát hitismeretünknek nélkülözhetetlen forrása, életvitelünknek pedig egyetlen hiteles „zsinórmértéke”.³ Ezért kell azt olvasnunk, hallgatnunk, ismernünk. Ezért kell arról elmélkednünk éjjel-nappal (vö. Zsolt 1,2), kell arról beszélnünk otthon vagy útközben, *akár lefekszel, akár fölkelsz* (vö. 5Móz 6,6–9), folyton keresve-kutatva annak értelmét és üzenetét (vö. 2Tim 3,16–17).

Am mindannyiunk közös tapasztalata, hogy a Biblia nem mindenütt tárja fel egykönnyen üzenetét az olvasó előtt. Gyakran érezzük, hogy keményen kell küzdenünk a szöveg értelméért, mint egykor Jákóbnak az angyal áldásáért (vö. 1Móz 32,27). Mert bár vannak szakaszai, például néhány zsoltár, Jézus példázatai vagy a Hegyi beszéd, amelyeken ma is mindenki számára átragyog az evangélium tiszta fénye, számos részlete mégis idegen, bonyolult, nehezen érthető első olvasásra, mert tele van idegen nevekkel, helyszínekkel, és ismeretlen korokra, népekre, személyekre, szokásokra utal. A bibliai szöveg stílusa gyakran nehézkes, olvasása unalmas, sőt esetleg kifejezetten ellenérzéseket vagy megbotránkozást is kelthet a mai olvasóban. Nem értjük, mit mond a szöveg, miért mondja úgy, és mi közünk ahhoz, amit mond. Ezért a Bibliát magyarázni kell. Az istentisztelet rendje is világosan kifejezésre juttatja ezt a tapasztalatot. Szinte minden felekezet megteremtette és alkalmazza az igemagyarázat istentiszteleti formáját. Mert az első századok óta közös tapasztalata az egyház közösségének, hogy a felolvasott Ige önmagában, magyarázat nélkül nem, vagy nem olyan hatékonyan szolgálja a hitépítést és a lelkek vigasztalását, mint a hozzá fűzött magyarázattal.

A Bibliát tehát magyarázni kell. Erre épül a református egyház igehirdetői gyakorlata. Azért gyűl össze a gyülekezet hétről hétre, megy fel egy egyetemi végzettségű lekipásztor a szószerkekre, és beszél hosszú percek át arról, amit felolvasott, hogy mindenki megértse, jól értse, még jobban értse a Bibliát, annak aktuális üzenetét, és hogy aztán annak erejével indulhasson tovább az élet dolgainak végzésére.

Miért van ez így? Miért nem tárja fel a Biblia mindenhol és mindenkinek magyarázat nélkül a mondanivalóját? Egyszerűen azért, mert annak a szövege – objektív szempontokból – túlságosan idegen nekünk.⁴

² Fohrer, Georg: [et al.]: *Exegese des Alten Testaments. Einführung in die Methodik*. Quelle und Meyer, Heidelberg–Wiesbaden 1989, 9.

³ Ld. II. *Helvét Hitvallás*, I, 2.

⁴ Ld. ehhez pl. Fohrer, Georg: [et al.]: *Exegese des Alten Testaments*, 10. Almási és Komesz ebben az összefüggésben képletesen a bibliai szöveg és az olvasó közötti „szakadékról” beszél, ld. Almási Tibor: *Hermeneutika. A bibliaértelmezés elmélete és gyakorlata*. Gyúró Art-Press, Budapest

Először is a Biblia *idegen nyelven*, illetve nyelveken *íródott*. Az Újszövetséget a korabeli világnyelven, ógörögül jegyezték le, az Ószövetség szövege pedig héber nyelven született néhány fejezetnyi arámi rész kivételével. A keresztyén egyházban ma már senkinek sem anyanyelve az ógörög, és csak nagyon keveseknek a héber vagy éppen az arámi ma is használt, élő változata.

Mondhatnánk persze erre, hogy ma már nagyon sok nyelvre lefordították a Bibliát, és 1590 óta mi, magyarok is valamennyi könyvét saját anyanyelvünkön olvashatjuk. Ám köztudott, hogy minden fordítás egyben magyarázat is. A fordító ugyanis mindig azt adja vissza a „célnyelven”, amit a „forrásnyelvű” szövegből megértett.⁵ Márpedig aki felelősen akarja hirdetni vagy csak megérteni is Isten írott Igéjét, az nem hagyatkozhat abban mások fordítására, illetve a fordítás alapját képező értelmezésére, az egyház pedig fordításainak megújítása és normatív állásfoglalásainak megfogalmazása során köteles mindig visszatérni az eredeti nyelvű szöveghez.

Másodszor a Biblia *egy tőlünk távoli korban, részint ismeretlen helyszínen, jórészt ismeretlen történelmi körülmények között íródott*. A középiskolában ugyan tanulunk röviden az ókori Közel-Kelet történetéről és topográfiájáról, de ez a bibliai helyszínek és események szempontjából alig tartalmaz valamit, hiszen be kell látnunk, Izráel történelme vagy az ősegyház sorsa inkább a marginális események sorába számított az ókorban. Kicsoda volt Círus vagy éppen Szanhérib? Kik voltak a filiszteusok? Hol is helyezkedik el a Genezáret-tó? Hogy néz ki a Sínai-félsziget sivatagos vidéke, milyen növény az a mirtusz, és mit is jelent ott, azon a vidéken a „korai” és „kései” eső? A bibliai beszámolókat ezek nélkül az ismeretek nélkül nem érthetjük meg igazán.

Harmadsorban pedig azért is kell magyaráznunk a Bibliát, mert az tőlünk távoli, *számunkra (már) idegen kulturális közegekben íródott*. A bibliai elbeszélések mögött felsejlő társadalmi viszonyok számunkra zömében ismeretlenek. Hogy mit jelentett adósrabszolgának lenni Izráelben, arról csak távoli analógiák segítségével alkothatunk képet magunknak; s hogy a világegyetemet milyennek képzeltek, csak halvány célzások, indirekt utalások formájában sejlik fel előttünk, hiszen a szerzők ezt soha nem tartották fontosnak elmagyarázni az olvasóiknak, mivel azt akkoriban mindenki tudta és ismerte. Hogy egy tehenet mikor hívnak „üsző”-nek, száz éve még gyülekezeti tagjaink zömének bizonyára nem kellett elmagyarázni, de hogy a „derék felövezése” nem a nadrágszíj felcsatolását, hanem a hosszú, földig érő ruha aljának a felhajtását, begyűrését jelentette az öv mögé, s hogy a kifejezés ezért a magyar „nekigyürkőzik” kifejezésnek felelt meg, bizonyára nagyapáink sem tudták már segítség nélkül a bibliai szövegből kikövetkeztetni.

[1997], 10–16. Komesz Máttyás: *Üzenetcentrikus bibliaelemzés*. Pünkösdi Teológiai Főiskola, Budapest 2011, 15.

⁵ Ld. Tóth Kálmán: *Bibliafordítás – biblíamagyarázat*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1994, 62–68.; Waard, J. de – Nida, E. A.: *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*, Kálvin János Kiadó, Budapest 2002.

Az idegen nyelv, a szövegek alig ismert történeti szituációja vagy a maitól annyira eltérő kulturális háttere csupa olyan objektív akadály a Biblia megértése szempontjából, amelyek miatt magyarázni kell szövegét, ha annak értelmét a maga teljességében szeretnénk feltárni. Minden bibliaolvasónak törekednie kell arra, hogy eltávolítsa ezeket az objektív akadályokat a megértés útjából. Ám különösen is igaz ez azokra a bibliatudósokra és (leendő) lelkipásztorokra, akire az igemagyarázat szolgálatát rábízta az egyház közössége. Legalább olyan szinten meg kell ismernünk a Biblia eredeti nyelveit, hogy a közepesen nehéz szövegekkel, ha szükséges, szótárak vagy nyelvi elemzőszoftverek segítségével tudjunk boldogulni, s hogy a nyelvi struktúrák, frázisok és kifejezésmódok mögött a sajátos nyelvi gondolkodást is megértsük. A történeti munkák segítségével pedig a lehető legjobban meg kell ismernünk azt a helyszínt és azt a kort, amelyben a bibliai könyvek keletkeztek: történelmét, társadalmi, családi, gazdasági, demográfiai és éghajlati viszonyait, a szokásokat, a hétköznapi rituáléit, a kultuszt és a vallási képzetek rendszerét.

Mindez odaszánást és erőfeszítést követel, mert a Biblia csak kitartó tanulás és igényes kutatómunka árán tárja fel előttünk teljes mélységében a maga üzenetét.⁶ Ezt a munkát az igehirdető a gyülekezetek érdekében végzi, mondhatnánk, helyettes módon. Ez nem a gyülekezeti tagok „lefokozását”, intellektuális kiskorúságba kényszerítésüket vagy a bibliaértelmezés „elitista” kisajátítását jelenti,⁷ hanem felelősséget és szolgálatot az egyház tagjai felé. Mert hivatásos igemagyarázókként részben helyettük, és teljes mértékben értük tesszük meg ezt a fáradságos utat, hogy taníthassuk, illetve a Biblia üzenetéhez az igemagyarázat eszközével közelebb vezethessük őket.

Ám bármilyen furcsán hangzik is elsőre, a Biblia megértésének az is akadálya, hogy a szövege gyakran „túl közel” áll hozzánk. A Biblia olvasója ugyanis már rendelkezik egyfajta világlátással és/vagy hitbeli meggyőződéssel, és önkéntelenül is ezzel közelít hozzá. Mindannyian hajlamosak vagyunk arra, hogy azt vegyük csak észre a Bibliában, ami ezzel összeegyeztethető. Azt keressük, azt húzzuk alá, azt szeretjük benne, ami világlátásunkban, istenképünkben és hitünkben igazol minket. Arra hajlunk, hogy csak azt lássuk meg benne, csak

⁶ Almási Tibor: *Hermeneutika. A bibliaértelmezés elmélete és gyakorlata*, 17; Komesz Mátyás: *i. m.* 15. Brown, R. E.: *Hermeneutika*. In: *Jeromos Bibliakommentár. III. kötet: Bibliikus tanulmányok*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2003, (209–235) 213–214. (Eredeti címe: *The New Jerome Biblical Commentary*, 1990.)

⁷ Így Fabiny Tibor: *Új irányzatok a Biblia értelmezésében. I. In: Lelkipásztor* 67 (1992), (74–76), 75. kritikája ellen. A tény, hogy a tudományos bibliai szövegelemzésre – már csak héber és görög nyelvtudás hiánya miatt is – nem minden egyháztag alkalmas, még nem jelenti a reformátori gyakorlat feladását, amely mindenkinek igyekezett kezébe adni a Bibliát. Bibliai példák sora mutatja, hogy az etióp főemberhez hasonlóan az egyház a kezdetektől ráutaltnak tekintette magát az apostoli tanításra és írásmagyarázatra. Luther Márton és Kálvin János sem vallotta, hogy a Biblia értelmét mindenki ugyanúgy, ugyanolyan mélységben képes megérteni, különben nem különítették volna el a *doceres* „tanítók” gyülekezeti szolgálati körét, vagy maguk sem írtak volna bibliai kommentárokat nagy erőfeszítések árán.

azt fogadjuk el belőle, amit már amúgy is tudunk, hiszünk és igaznak fogadtunk el. Erre mondhatjuk azt, hogy nem lámpásként, hanem tükörként használjuk a Bibliát: nem a saját fényét keressük és engedjük hatni ránk, hanem csupán megerősítést remélünk tőle.⁸ Belenézünk, hogy önmagunk arcvonásait keressük meg és fedezzük fel benne.

Ezért a Biblia megértéséhez arra is szükség van, hogy elhárítsuk a megértés szubjektív akadályát, s ennek érdekében a bibliai szöveget bizonyos értelemben „elidegenítsük magunktól”.⁹ Ez nem azt jelenti, hogy ne szeressük vagy ne érezzük magunkhoz közelállóknak, vagy hogy a hit akadálya lenne a tudományos igényű szövegmagyarázatnak. Szó sincs erről, sőt! Nyilvánvaló, hogy amiként zenetörténetet igazán csak az tud írni, aki maga is ért a zenéhez, ugyanúgy a spiritualitásra való nyitottság, a hit és a Biblia iránti elkötelezettség is a Biblia megértésének egyik fontos előfeltétele.¹⁰ Ám ez igenis jelenti azt, hogy a bibliai szövegnek csak ezzel az „elidegenítéssel” tudjuk megadni az esélyt arra, hogy megmutassa *önmagát* nekünk. Ehhez tudatosítani kell magunkban saját tanbeli meggyőződésünket, aktuális lelkiállapotunkat, életkorunkat, társadalmi helyzetünket, politikai beállítottságunkat, igen, a nemünket és családi állapotunkat, aktuális örömeinket, gondjainkat, gyötrődéseinket is.¹¹ Tudatosítanunk kell az adott szövegrésszel kapcsolatos előismereteinket, hozzáállásunkat, a szöveg első (újra-)olvasása során ránk gyakorolt hatását, a bennünk felvetődő kérdéseket, hogy majd tisztázhassuk: ezek mennyiben csak a mi éppen aktuális kérdéseink, és mennyiben magáé a szövegé. Ez az eljárás, ez a tudatos kontroll ugyan nem szünteti meg a saját előfeltevéseink szerepét, de segít azt olyan szintre csökkenteni, ami lehetővé teszi a *szöveg eredeti, szándékolt üzenetének* felismeré-

⁸ Vagy még radikálisabban fogalmazva: a bibliai szöveg csupán „a hasbeszélő bábujának szerepét” tölti be, ld. James D. G. Dunnt idézve Csepregi Andrásné Cserhádi M.: Történetkritika és irodalmi megközelítés. Maradjunk az úton. Válasz ifj. dr. Fabiny Tibornak. In: *Lelkipásztor* 69 (1994/1), (5–10) 8.

⁹ Ld. Niederwimmer, K.: A tudományos exegézis jelentősége az igehirdetésben. In: *Lelkipásztor* 43 (1968), (387–472) 471. Fohrer, Georg; [et al.]: *Exegese des Alten Testaments*, 12; Weder, H.: *Neutestamentliche Hermeneutik*. Zürcher Grundrisse zur Bibel. Theologischer Verlag, Zürich 21989, 119. Becker, U.: *Exegese des Alten Testaments. Ein Methoden- und Arbeitsbuch*. UTB 2664. Mohr Siebeck, Tübingen 2005, 5. Ugyanígy az *alienációról*, amelynek során „a hitbeli reflexiót tudományosan végző »en« elvonatkoztatat léte történetiségétől (még akkor is, ha erre csak bizonyos mértékig képes)”: Karasszon István: Tekintély és kritika. In: *Theológiai Szemle* 34 (1991), 101–109. = uó: *Az Ószövetség fényei – Veterotestamentika*. Mundus Kiadó, Budapest 2002, (11–31) 17. Ugyanebben az értelemben beszél a textus „objektívizálásának” szükségességéről: Bolyki János: *i. m.* 45.

¹⁰ Ld. az egyébként gyakran a 19–20. századi történeti-kritikai exegézis túlzásainak illusztrálásaként felhozott Gunkelt: Gunkel, H.: Ziele und Methoden der Erklärung des Alten Testaments. In: *Monatsschrift für kirchliche Praxis* 4 (1904), 521–540. [= uó: *Reden und Aufsätze*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1913, (11–29) 16–17], majd ugyanígy Bultmann, R.: Das Problem der Hermeneutik. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 47 (1950), (47–69) 53–55. (= uó: *Glauben und Verstehen. Gesammelte Aufsätze*. Band II. Mohr Siebeck, Tübingen 41965, 211–235.)

¹¹ Ld. H. G. Gadamer filozófiai hermeneutikája ezen elemének pozitív adaptációjaként röviden: Bolyki János: *i. m.* 32. A kérdéshez Bultmann alapján ld. még majd lentebb.

sét.¹² Így szabadítjuk fel a bibliai szöveget az önigazolás kényszerű elvárása alól: a tükörből mécses lesz, világító lámpás, ami immár saját fényét tárja fel előttünk, mivel saját elvárásaink lámpáján a fényt a minimálisra halványítottuk. A hivatásos igemagyarázó így tud megújulni igehirdetésében, így képes észrevenni a Biblia üzenetének összetettségét, újabb és újabb árnyalatát, és így kerülheti el önmaga ismétlésének csapdáját, a mindent egyelten problémára leredukáló, beszűkült perspektíva veszélyét, vagy azt, hogy csupán egy tőle műveltségben, életkorban és egzisztenciálisan is gyakran teljesen más körülmények között élő hallgatóságnak önmaga problémáit és számukra semmit sem kínáló megoldásait prédikálja.¹³

Mielőbb továbbmennénk, fontos hangsúlyoznunk, hogy az eredeti értelem és szándék a Biblia egyes szakaszain eltérő mértékben ragyog át, és így egyes szakaszai kapcsán az olvasó eltérő mértékben van ráutalva a tudományos igényű írásmagyarázatra. Aki például a Hegyi beszédet olvassa, nagyon sok mindent megért Jézus igehirdetéséből, még ha esetleg nem is tudja, hogy mi az az „ióta”, ami nem veszhet el a törvényből (vö. Mt 5,18). Ugyanígy, aki fellapozza a szeretet himnuszát, az a fő mondanivalót akkor is megérti, ha esetleg nem is világos előtte, milyen hangszer is az a „pengő érc” (1Kor 13,1), illetve ha valaki legalább egyszer már elmondta neki, hogy itt nem az emberi szeretetről, hanem Isten irántunk tanúsított, Krisztusban megmutatott szeretetéről van szó. Mert egy jó fordítás *bizonyos mélységig* már önmagában is közvetíti a bibliai szöveg (fordítók által feltárt és visszaadott) üzenetét. Így ha sok részlete tisztázatlan is marad adott esetben az olvasó előtt, illetve számos ponton tulajdoníthat a szövegnek nem szándékolt értelmet, iskolázottságától, műveltségétől, szövegértési képességétől avagy „irodalmi vénájától” függően bizonyos szinten sok mindent megérthet a szövegből. A „Vedd és olvasd!” felszólításra az Írás az egyháztör-

¹² Ld. ehhez Bultmann, R.: *i. m.*, különösen 61 skk. Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *Einführung in die exegetischen Methoden*. Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2000, 10. Klein, H.: Az ószövetségi exegézis feladatai és kérdései. In: *Református Szemle* 70 (1977), (17–25) 21. Karasszon István: *Tekintély és kritika*, 11–15.; Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *i. m.* 21. Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a biblíamagyarázathoz*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2002, 477–481. (Eredeti címe: *The Hermeneutical Spiral – A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation*, 1991.) Az előfeltevések szerepéről, valamint az eredeti, szándékolt üzenet feltárásának lehetőségéről a vita a történetírás kapcsán is lezajlott, ld. röviden Collins, J. J.: *A Biblia Babel után. Történetkritika a posztmodern korban*. Bencés Kiadó, Pannonhalma 2008, 59–64. (Eredeti címe: *The Bible after Babel. Historical Criticism in a Postmodern Age*, 2005.) Collins azt a következtetést vonja le Applex, Ginzburg és Cook alapján, hogy a szubjektivitás, a kimódoltság és a nyelvi függőség a magyarázatnak kétségtelenül megkerülhetetlen szubjektív elemei, ám ezek igenis összhangba hozhatók egy bizonyos „minősített objektivitással”, ami révén a történetírás továbbra is joggal támaszt igényt „a való világ nyilvánosan zajló folyamataival való érvényes megfelelésre” (uo. 63).

¹³ Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *i. m.* 10–11, valamint Steck, O.-H.: *Exegese des Alten Testaments. Leitfaden der Methodik*. Neukirchener Verlag, Neukirchen ¹³1993, 1–2., aki az írásmagyarázat elsődleges feladatát egyenesen abban látja, hogy megóvja a Biblia értelmezőit a szöveg üzenetének „a szövegnek az egyénben létrejövő szubjektív-önkéntes visszatükröződéseivel” történő felcserelésétől.

ténet folyamán nyilván nemcsak Augustinust volt képes tudományos exegézis nélkül is megszólítani. Egyet kell értenünk azzal az ősi, Augustinusnak tulajdonított mondással, miszerint a Biblia üzenete egy csodálatos folyó, amelyen a kisegér is át tud gázolni, de az elefánt is kénytelen úszni benne. Azaz mindenki, aki nem funkcionális analfabéta, haszonnal forgatja a Bibliát, és könnyebb szakaszaiból külső segítség nélkül is épülhet lelkileg. Biztatnunk is kell tehát mindenkit, hogy ezt tegye is meg. Vegye kézbe, és olvassa nap mint nap a Bibliát, mert kisegérként is át lehet gázolni számos szakaszán, felfogva annak értelmét, és megtalálva annak üzenetét.¹⁴

Ám minél kevésbé iskolázott és tudományosan felkészült a bibliaolvasó, és minél nehezebb az a szakasz, amit olvas, annál valószínűbb, hogy a szöveget nem érti, nem jól érti, vagy nem teljesen érti meg, illetve hogy „önmagát olvasa ki belőle”. Ezért elengedhetetlen egyrészt, hogy a bibliaolvasók is képezzék magukat, illetve az egyház az általános műveltségükkel arányos bibliai műveltségben részesítse őket, törekedve a bibliai kor, társadalom, vallás és mentalitás minél jobb megismerésére.¹⁵ Másrészt ezért nélkülözhetetlenek az egyház közösségében a hivatásos igemagyarázók. Ők azok, akik egyrészt a laikusok bibliaolvasását segítik, támogatják, elmélyítik, igen, ha kell, korrigálják, vagy bizonyos szakaszoknál egyenesen lehetővé teszik, „elefántként” próbálva a bibliai szöveg értelmében minél mélyebbre jutni, és felismeréseiket könyvekben, szakcikkekben (bibliatudósok) osztják meg velük, illetve a bibliaórákon vagy az istentiszteleten vasárnapról vasárnapra (képzett igehirdetők). S végül, amikor a Szentírás a maga normafunkcióját kell hogy betöltsse, mert az egyház, például egy aktuális társadalmi jelenség kapcsán etikai vagy politikai állásfoglalásra kényszerül, a megértésnek nem elég az a szintje, amire a laikus bibliaolvasók juthatnak el tudományos előképzettség és megfelelő módszertani ismeretek nélkül. Ehhez már képzett igemagyarázók elemzésére van szükség, akik a szövegértés objektív és szubjektív akadályaival megbirkózva a tudományosan elérhető legnagyobb mélységben képesek feltárni a bibliai szöveg eredeti üzenetét, majd az egyéb teológiai diszciplínák képviselőivel közösen megfogalmazni annak az aktuális helyzetben érvényes mondanivalóját.

A Bibliát tehát magyarázni kell. De feltehetnénk a kérdést: Nem elég egyszer egy igeszakasz értelmét megadni? Nem lehetne egy olyan kommentárt írni, ami aztán „örök életre”, mindenkinek feltárná az adott igeszakasz nehézségeit és helyes értelmezését?

Természetesen a bibliatudománynak is vannak maradandó felismerései, ám ezzel együtt is igaz, hogy *nincs egyszerű és tökéletes bibliamagyarázat*.¹⁶ Ennek részben

¹⁴ A „Szentírás egyszerűségéről” szóló egyházi tanításról, illetve hittapasztalatról ld. röviden Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a bibliamagyarázathoz* 19–20., valamint Brown, R. E.: *i. m.* 214.

¹⁵ Ld. uo. 215.

¹⁶ Fohrer, Georg: [et al.]: *Exegese des Alten Testaments*, 11.

az az oka, hogy a Biblia értelméhez vezető út objektív akadályainak leküzdésére újabb és újabb ismereteket lehet bevonni. Régészeti leletek, újabb előkerült források és új nézőpontok segíthetnek jobban megismerni a bibliai nyelveket, az adott kort, kultúrát és szokásokat. „A jó pap holtig tanul” – mondja a régi közmondás. Igen, de a jó írásmagyarázónak is holtig kell tanulnia, hogy önmaga és a rábízottak érdekében mindig az adott kor aktuális tudásszintjének csúcán, a legújabb felismeréseket is felhasználva törekedhessen Isten Igéjének jobb megismerésére.

Másrészt egy igemagyarázat is elavulhat, akár egy bibliafordítás. Idővel már nem értjük annak nyelvezetét, mert a magyar nyelv is változik; nem értjük az illusztrációként felhozott történelmi vagy társadalmi példákat, mert idővel számunkra ezek is idegenné válnak ugyanúgy, mint a megmagyarázni kívánt jelenségek, és eltűnnek a megértésnek a korábban még adott alapjai. A református magyar falvak vagy mezővárosok lakóinak akár még 60 évvel ezelőtt sem kellett az állattartással, a gazdasági alapon megkötött házassággal vagy akár a hűbéri függőséggel, az uralkodónak kijáró tiszteletadás gesztusaival kapcsolatban oly sok mindent elmagyarázni, mint egy mai, nagyvárosi közegben felnőtt, demokráciában született és nevelkedett fiatal számára.

Továbbá azért sem létezik egyszeri és tökéletes igemagyarázat, mert a megismerés szubjektív előfeltételei is folyamatosan változnak. Minden kornak megvannak a saját kérdései, feszítő problémái, más korok kérdéseit pedig nem érti, vagy mások problémáját problémaként még csak fel sem ismeri. Egy egyszerű képpel élve: minden kor emberének megvan a maga antennája, amivel csak bizonyos csatornákat tud befogni rádióján. Idővel új, égető társadalmi kérdések merülnek fel, a régiek pedig elveszítik relevanciájukat. Így használhatatlanná válnak a régebbi magyarázatok válaszai, az új kérdések pedig új válaszok után kiáltanak. 100 évvel ezelőtt például még senki sem keresett a Bibliából eligazítást a természetvédelem kérdéseire, pedig az már akkor is ott volt benne, vagy senki sem tett fel embriókutatással kapcsolatos kérdéseket, miközben mi már megtaláljuk, észrevesszük az erre is vonatkoztatható bibliai üzenetet.

2. A tudományos írásmagyarázat szükségessége és kritériumai

A fentiekben láttuk, hogy a Bibliát meg kell magyarázni, hogy annak üzenete a szükséges mélységben táruljon fel olvasói és hallgatói előtt. Am éppen a Bibliának az a súlya, amelyet az egyház életében és tanításában betölt, követeli meg, hogy ez a magyarázat ne önkényesen történjék, hanem bizonyos kritériumokon alapuló, módszerében igazolható, érveléseiben követhető, eredményeiben pedig ellenőrizhető módon. Mivel a Biblia a hit forrása és a hitépítés egyik legfőbb eszköze, helyes magyarázatán pedig egyházi tantételek, erkölcsi állásfoglalások és döntések múlnak, a lelkész vagy a hittudós nem magyarázhatja a Bibliát – főleg a Szentlélekre hivatkozva nem – egyéni kedélyállapotától vezéreltetve, ötletszerűen, csapongva, felkészületlenül vagy kizárólag saját hittapasztalataira, egyházi, illetve gyülekezeti hagyományaira, esetleg olvasóinak elvárásaira építve. Munkáját csakis úgy végezheti, hogy minimálisra szorítja vissza a szubjektív elemeket,

alkalmazkodik a rögzített szabályokhoz és módszerekhez, vállalja a kutatás és megértés időt és energiát igénylő munkáját, eredményei felől pedig racionálisan is el tud számolni, azaz csakis tudományos alapossággal és módszerrel dolgozik.¹⁷ A tudományos módszerre tehát nem egy egyházon kívüli tudományos-művészi érdeklődés van szükség (hogy munkánkat a világi tudósok is hitelesnek fogadják el), hanem az *egyházon belüli* felhasználás érdekében. Minden írásmagyarázó úgy köteles megfogalmazni a szöveg értelmének feltárása érdekében végzett szellemi erőfeszítéseinek hozadékát, hogy azt az egyház közössége értesse, hivatkozott forrásait ellenőrizhesse, érvelését követhesse, eredményeit pedig mások következtetéseivel kritikusan egybevetthesse.¹⁸

Ez az igényesség nem új keletű, hanem szinte egyidős az egyházzal. Mióta pedig egyetem és egyetemi szintű képzés létezik Európában, evidens az egyházak többsége számára, hogy a hivatásos írásmagyarázóknak felsőfokú, tudományos képzésben kell részesülniük. A feladat azonban korántsem csak a teológusoké. Lényegében a bölcsész tudományok mindegyike rá van utalva arra, hogy távoli korokban és/vagy helyszíneken keletkezett szövegek eredeti, szándékolt értelmét tudományos igényességgel és alapossággal, elszámoltatható módon tárja fel. Ezt teszi különösképpen az ókortudomány, az irodalomtudomány, a vallástudomány, valamint írott forrásaival a történettudomány. Ezek a tudományok is kialakították a maguk, forrásaik elemzésére leginkább alkalmas metodikáját, amelyek a dolog természetéből adódóan nem állnak távol egymástól, illetve a bibliai szövegelemzés metodikájától.

Mivel az írásmagyarázat fokozottan felelősségteljes munka, a vele szemben támasztott egyházi elvárások miatt *tudományos módszereknek kell lennie*, azaz meg kell felelnie a tudományosság alábbi, alapvető kritériumainak:

1. *Tárgyszerűség.* A vizsgálódáshoz olyan módszert kell választania, amely a tárgynak leginkább megfelelő, és eme döntését követhető módon meg kell tudni indokolnia mások számára is.
2. *Ellenőrizhetőség.* Eredményeit csak olyan ismeretekre alapozhatja, amelyeknek forrását és hitelességét ellenőrizte, illetve úgy tárta fel, hogy azok mások számára is ellenőrizhetőek legyenek.
3. *Megismételhetőség.* Megállapításait mindig meg kell indokolnia, és ezek mellett logikai úton mások számára is követhető módon kell érvelnie.

A tudományos írásmagyarázat előzményeit már az ókori görögöknél, majd az egyházatyáknál is megtaláljuk, s a középkori és reformátori gyakorlaton át a felvilágosodás korától teljesedett ki igazán. A bibliai tudományok ezen ágának a neve az „írásmagyarázat”, görög eredetű elnevezésével *exegezis*, amelynek jelentése: „kifejtés, kibontás”, azaz egy szöveg értelmének, üzenetének megkeresése, feltárása és mások számára is érthető formában történő előadása. Az írásmagyarázat művelője az „írásmagyarázó”, görögösen: az „exegeta”, a szövegma-

¹⁷ Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a bibliamagyarázathoz*, 15–17.

¹⁸ Ld. ehhez Kreuzer, S. – Vieweger, D. [et al.]: *Proseminar I. Altes Testament. Ein Arbeitsbuch*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1999, 15.

gyarázatát tartalmazó művet pedig „exegetikai” szakmunkának nevezzük. Mivel az Ószövetség és az Újszövetség könyveivel hagyományosan külön tanszékek foglalkoznak, illetve a bibliai tudományok ennek megfelelően alapvetően ószövetségi és újszövetségi tudományokra bomlanak, az írásmagyarázatnak vagy exegézisnek is megkülönböztetjük az ószövetségi és az újszövetségi változatát.

Mielőtt azonban a bibliai szövegelemzés tudományos módját ismertetnénk, fontos hangsúlyoznunk, hogy a tudományos szövegelemzés korántsem ígéri az „egyetlen lehetséges, teljes és kizárólagosan helyes” értelmezést. Szemben a természettudományokkal, a bölcsészettudományokban és így a bölcsészeti jellegű teológiában sem beszélhetünk mindig biztos és kizárólagos eredményekről. Az emberi kommunikáció ugyanis sohasem írható le csalatkozhatatlan képletekkel vagy kényszeríthető minden vonatkozásban kiszámítható törvényszerűségek közé. Egy szövegben sohasem ismerhető fel valamennyi faktor (ha egyáltalán jelen van), amely meghatározta a szöveg megszületését,¹⁹ különösen ha az idői és a nyelvi, kulturális távolság szerző és olvasó között olyan nagy, mint a bibliai szövegek esetében. Ehhez járul még az a tény, hogy a bibliai szövegek szerzői eredetileg nem minket tekintettek a címzetteknek. Mi csak „másodlagos” olvasók vagyunk; a szerző nem reánk szabva, hanem egy teljesen más célközönség elvárásaira, előismereteire alapozva fogalmazta meg a mondanivalóját.²⁰

Ám a kései interpretátor sem képes soha – részben a teljességgel ki nem kapcsolható előfeltevései által is determináltan – még csak a szövegben jelen lévő ilyen faktorok összességét sem felismerni és a szöveg értelmének meghatározása érdekében tévedhetetlenül kiértékelni.²¹ Az újkor tudományeszményétől áthatott bibliatudósok sokáig gondolták ezt másképp – nem is csoda, hiszen ők is saját racionalista és pozitivisták szemléletének a foglyai voltak. Ám legkésőbb Rudolph Bultmann óta (1950) mi, teológusok is tudjuk, hogy a szellemi, műveltségi, kulturális, világnézeti és nyelvi előfeltevések a tudományos vizsgálódás során nem iktathatóak ki teljesen, sőt ezek a megértés folyamatának nem-hogy nem az akadályait, hanem nélkülözhetetlen előfeltételeit képezik.²² Szenvtelen és minden téren elfogulatlan kutató valójában nem létezik. Minden (értsd: nemcsak a bibliakutatót, nemcsak a bölcsészettudomány képviselőit, hanem va-

¹⁹ Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *i. m.* 15–16.

²⁰ Brown, R. E.: *i. m.* 214. Marguerat, D.: Az idegen szöveg gazdagsága. A történetkritikai megközelítés. In: Luz, U.: *A viszály könyve? Egy Biblia – sokféle megközelítés.* Hermeneutikai füzetek 10. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1996, (13–28) 14–15. (Eredeti címe: *Zankapfel Bibel. Eine Bibel – viele Zugänge*, 1992.)

²¹ Klein, H.: *i. m.* 18.

²² Ld. Bultmann, R.: *i. m.* 51–55. A kérdéshez ld. röviden Csepregi Andrásné Cserhádi M.: *i. m.* 7. Tókécs István: *Új hermeneutika. Az 1950 utáni hermeneutikai irodalom áttekintése.* Hermeneutikai Füzetek 18. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1999, 15–17. Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *i. m.* 21–22. Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a bibliamagyarázathoz,* 477–481. A posztmodern hermeneutika hasonló megállapításaihoz ld. röviden Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban.* Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest 1997, 21–22.; Tókécs István: *i. m.* 33–34.

lóban MINDEN) kutatót meghatároznak előfeltevései, s így sem témaválasztása, sem a tárgyhoz történő közeledése, sem a vizsgálat lehetséges eredményei iránti nyitottsága vonatkozásában nem lehet teljesen objektív, és nem tekintheti magát neutrális szemlélőnek.²³

Ez a tény persze nem ok az önkényeskedésre, a tudományos metodika mellőzésére vagy a szerző szándékának felkutatása iránti elkötelezettség feladására. Mert az emberi nyelv és az azon folyó kommunikáció végső soron mégiscsak a gondolatátadás szolgálatában áll, s ezt *összességében* képes is betölteni.²⁴ A tudományos metodika, bizonyos mozgástér meghagyásával így mégiscsak képes a biztosan rossz magyarázatokat és irányokat kizárni, és a vita határait kijelölni azáltal,

„[...] hogy megállapítja, mit jelenthetett, vagy nem jelenthetett az adott szöveg az ókori kontextusban. Lehet egy szövegnek egynél több jelentése is, de nem jelenthet csak úgy akármit. [...] A tudomány nem más, mint párbeszéd, amelynek résztvevői oly módon igyekeznek meggyőzni egymást, hogy olyan bizonyítékokra és kritériumokra hivatkoznak, amelyek elvileg a többi résztvevő számára is elfogadhatók.”²⁵

Amikor pedig az eltérő előfeltevéseiből kiinduló kutatók egy jelentős hányada az ellenőrizhetőség és a megismételhetőség kritériumai alapján fogad el helyesnek egy magyarázatot, akkor az – a bölcsészeti tudományok szabályai értelmében – igaznak és bizonyítottnak fogadható el.²⁶

Nincs tehát teljes, tökéletes és tévedhetetlen interpretáció.²⁷ A tudományos szövegelemzés során mindig marad bizonyos játéktér, és ugyanannak a tudományos módszernek, illetve metodikának az alkalmazásával is születhetnek egymástól némileg eltérő magyarázatok. Ám ez nem a módszer hibája, és még csak nem is annak a jele, hogy egyik vagy másik tudós rosszul végezte volna munkáját, ugyanis az eltérő magyarázatok az emberi kommunikáció általános szabályaiból és a teológia bölcsész tudományi jellegéből adódnak. Jobb tehát ezt a tényt nem a tudományellenesség zászlajára tűzni, hanem gazdagító sokszínűségként és a teológiai, illetve a vallásközi diskurzus lehetőségeként megélni.²⁸

²³ Ld. Zimmer, S.: *Árt-e a hitnek a biblia tudomány? Egy konfliktus tisztázása*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2009, 170. (Eredeti címe: *Schadet die Bibelwissenschaft dem Glauben? Klärung eines Konflikts*, 2008). Kustár Zoltán: Pákozdy László Márton hermeneutikai elvei és azok gyakorlati megvalósulása az Úr szenvedő Szolgájáról szóló monográfiáiban. In: *Studia Theologica Debrecinensis* 2 (2010/2), (9–20) 14–16, valamint fentebb, az előző lábjegyzetet.

²⁴ Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *i. m.* 17. Brown, R. E.: *i. m.* 212. A szerző által eredetileg szándékolt jelentés feltárásával kapcsolatban ld. ebben az értelemben Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a biblíamagyarázathoz*, 425–459.

²⁵ Collins, J. J.: *i. m.* 27. és 38–39, hasonlóan Brown, R. E.: *i. m.* 212.

²⁶ Ez az a szabály, miszerint „[...] bizonyított eredménynek az tekinthető, amit az adott pillanatban a legtöbb fogadnak el”, ld. Collins, J. J.: *i. m.* 27–28.

²⁷ Klein, H.: *i. m.* 18.

²⁸ Kreuzer, S. – Vieweger, D. [et al.]: *i. m.* 16; illetve e felismerésről a történeti-kritikai írásmagyarázat egyik pozitív hozadékeként Collins, J. J.: *i. m.* 26–27., illetve nyomatékka, a tudományos

3. A Szentírásnak megfelelő módszer: a történeti-kritikai írásmagyarázat

A tudományosság egyik fontos kritériuma, hogy mindig a vizsgálat tárgyának és a kutatás céljának megfelelő vizsgálati módszert kell választani.

A tudományos írásmagyarázat is többféle módszer közül választhat, és ma valóban választanak a teológusok. A hermeneutika története, különösen is a 20–21. századé gazdagon illusztrálja, hogy a módszerek sokféleségében nincs hiány: a hagyományos történeti-kritikai módszer mellett sorra jelentek meg a modern irodalomtudomány felől érkező, „olvasóközpontú” vagy strukturalista módszerek, amelyek a szöveg végső elrendezésére, valamint a hallgatóra kifejtett hatására, a hallgatóban és a hallgatóval való kölcsönhatásban megszülető értelemre és értelmezésre helyezik a hangsúlyt.

A kérdés az, hogy a Biblia mint a vizsgálat tárgya, milyen módszert követel. Kétségtelen, hogy a bibliai szöveg is vizsgálható a végső struktúra vagy az olvasó felől, és nagy hiba lenne semmibe venni ezeknek a megközelítéseknek az eredményeit. Mert a bibliai szöveg valóban először a szerző szándékától függetlenül is hat ránk, valamit kivált, megmozgat bennünk. Márpedig ezt lehet és kell is tudományosan reflektált módon kielemeznünk.²⁹ Ám a Biblia *nem egyszerűen hat vagy hatni akar* ránk, hanem mindenekelőtt *szólni akar hozzánk*.³⁰ Nem minden részlete íródott eleve ezzel a szándékkal, sőt talán a többségük esetében az elsődleges címzett saját nemzedékük, illetve közvetlenül Isten volt. De már a bibliai szövegek előállításának folyamatában is megfigyelhető a szövegeknek, illetve újraolvasóiknak ez az igénye: a redakcionális átdolgozások újra és újra egy későbbi nemzedék helyzetére vonatkoztatták az adott szöveget, ezzel egyszerre alkalmazhatónak, sőt mindenkor alkalmazandónak is minősítve azokat. Márpedig ebben az értelemben a szöveg „üzenetjellege” és a *megszólítás igénye* magában a bibliai szövegekben is rögzítésre került. A hagyományozók ugyanebből a meggyőződésből állítottak össze e szövegekből gyűjteményeket, könyveket, történeti műveket, iratcsoportokat, és hagyományozták tovább nemzedékről nemzedékre. A Biblia tehát saját belső bizonyágtétele és a kánonképződésben leképeződő elvárásai alapján is mindenekelőtt ÜZENET szeretne lenni. Benne Isten üzen nekünk, a szent írókon és átdolgozókon át.³¹ A Biblia Isten akaratát *akarja* közvetíteni. Nem általában akar hatni ránk, hanem a szerző és az átdolgozó által szándékolta hatást: „gondolkozásmódunk megváltoztatását” (görögül: *metanoia*,

írásmagyarázat egyik szükséges jellegzetességeként Utschneider, H. – Nitsche, S. A.: *Arbeitsbuch literaturwissenschaftliche Bibelauslegung*. Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2001, 22.

²⁹ Ld. ehhez majd lentebb az 5. fejezetet.

³⁰ Kreuzer, S. – Vieweger, D. [et al.]: *i. m.* 14. Varga Zsigmond J.: Az újszövetségi írásmagyarázat kérdései. Problématörténeti áttekintés és a kérdés mai állása. In: *Református Egyház* 7 (1955), (314–318) 315–316. Brown, R. E.: *i. m.* 212.

³¹ Így nyomatékkal Brown, R. E.: *i. m.* 212.

azaz *megtérés*) akarja kiváltani belőlünk, mindig egy konkrét kérdésben szembe-
 állítva önmagunkkal, és fogalmazva meg konkrét útmutatást.

Ha komolyan vesszük a Bibliának ezt a jellegét, akkor csak olyan tudomá-
 nyos módszert választhatunk az írásmagyarázat eszközének, amely megfelel
 ennek az *igénynek*. Csak olyan módszer jöhet szóba, ami azt keresi, hogy *mit*
akart mondani a szerző. Mit akart elérni a szöveg az olvasóiban vagy hallgatóiban
 akkor és ott, azaz szerzője milyen *nyilvános jelentést* szánt a szövegének. Mi volt
 az eredeti szándék, mi volt a szerző által kitűzött cél, és mi volt az *üzenet*, amit
 akkor és ott Isten az adott szöveggel át akart adni. Ezt a gondolatot és igényt a
 hagyományos keresztyén hermeneutika nyelvén így fejezhetjük ki: az írásmag-
 yarázat célja mindig a *sensus literalis simplex*, azaz a szöveg betű szerinti, egysze-
 rű és kézenfekvő, azaz elsődleges értelme,³² illetve az abban rejlő *eredeti szándék*,
cél és üzenet kifejtése kell hogy legyen.³³

³² Pákozdy László Márton: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről. In: Módis
 László (szerk.): *Csikesz Sándor Emlékkönyvek* 4. [Csikesz Sándor tanítványai és barátai], Debrecen
 1942, (37–53) 204, (= uő: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*. Kálvin János Kiadó, Budapest,
 2010, 94–109.) hasonlóan uő: Az exegézistől az igehirdetésig. In: *Theológiai Szemle* – Új folyam 4
 (1961), 140–154 (= Exegézis és hermeneutika. In: uő: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*. Kálvin János
 Kiadó, Budapest 2010, (180–207), 140–142. A kérdés teológiatörténeti összefoglalásához
 ld. Childs, B. S.: A Biblia szó szerinti értelmezése régen és ma. In: Fabiny Tibor: (szerk.):
A sensus literalis hermeneutikai kérdései. Hermeneutikai füzetek 25. Hermeneutikai Kutatóközpont,
 Budapest 2001, (27–42) 27–36. (Eredeti címe: The Sensus literalis of Scripture: An Ancient and
 Modern Problem. In: *FS. Walter Zimmerli*, 1976, 88–99.)

³³ Így Barr, J.: A „literális”, az „allegorikus” és a modern bibliakutatás. In: Fabiny Tibor
 (szerk.): *A sensus literalis hermeneutikai kérdései*. Hermeneutikai füzetek 25. Hermeneutikai Kuta-
 tóközpont, Budapest 2001, 84–97 [A mű eredet címe: The Literal, the Allegorical, and Modern
 Biblical Scholarship. In: *JOT* 44 (1989), 3–37.] Ezt röviden összefoglalja Fabiny Tibor:
 A sensus literalis kérdése. In: uő (szerk.): *A sensus literalis hermeneutikai kérdései*. Hermeneutikai
 füzetek 25. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 2001, (5–26) 16–20. Ld. még röviden
 Brown, R. E.: *i. m.* 212–218.

A kánon lezáródása előtt a legtöbb bibliai könyv több átdolgozáson esett át, azaz a könyv
 több lépésben, többszöri átdolgozás, általában bővítés során állt elő. A történeti-kritikai exegé-
 zis elemzés alá von minden olyan átdolgozást, amely a kánon lezáródása előtt történt, és min-
 den egyes fázist olyan eredeti szituációnak fogad el, amelyben az „akkor és ott” értelem tisztá-
 zandó, illetve az adott átdolgozás nyomainak feltárása által tisztázható. Így egészen pontosan
 azt kell mondanunk: az írásmagyarázat a bibliai szöveg irodalomkritikailag visszakövethető leg-
 régebbi rétegének értelmétől indul ki, és feltáró munkája során a bibliai szöveg „eredeti” értel-
 mé/értelmeit követi nyomon az irodalomkritika eszközeivel is kimutatható utolsó értelmező át-
 dolgozás eredményeként (redakcionális réteg) előállt szöveg értelméig. Ld. pl. Brown, R. E.:
i. m. 213. Utschneider, H. – Nitsche, S. A.: *Arbeitsbuch literaturwissenschaftliche Bibelauslegung*, 18. és
 19., illetve lényegében valamennyi módszertani kézikönyv a redakciótörténeti módszer ismerte-
 tése kapcsán. Minden, ami ezen időben túlmutat, azaz minden, magában a szövegben nem do-
 kumentálható (újra-)értelmezés már *hatástörténet*, ami kívül esik az írásmagyarázat hatáskörén
 (pl. egy feltételezett „kánonalkotó közösség” szövegértelmezése). Ez persze nem jelenti azt,
 hogy a szöveg hatástörténete – Biblián kívüli források fényében – ne lenne maga is tudomá-
 nyos vizsgálódás alá vonható, s ne szolgálna az egyház számára is hasznos információkkal.

Úgy gondolom, hogy emiatt az igény miatt a vizsgálati tárgyunk, a Biblia természetének továbbra is a történeti-kritikai módszer³⁴ felel meg a leginkább, mivel ez a módszer az, amely abból kiindulva keresi a szöveg szerzőjének szándékolt üzenetét, hogy a szöveg jelentését – a kisebb vagy nagyobb valószínűség szintjén ugyan, de – objektív módon meg lehet állapítani.³⁵

Bár a történeti-kritikai írásmagyarázat gyökerei visszanyúlnak a reformációig, alapvetően mégis a felvilágosodás tudományeszméjének hatására születik meg. Hosszú utat járt be, amíg elnyerte mai formáját, miközben átesett számos, a természettudományok és a bölcsész tudományok fejlődését is végigkísérő buk-dácsoláson, zsákutcán és letisztulási folyamatokon.³⁶ Az egyházi közvélemény egy része gyakran ma is élesen elutasítja, vagy legalábbis gyanúsán szemléli ezt a módszert, nem egyszer azonosítva azt a liberális teológiával, illetve tájékozódva annak ma már idejé múlt szemléletén és eredményein. Pedig a történeti kritika nem a hit ellensége,³⁷ hanem a tudományos elemzés tárgyához, a bibliai szöveghez a Biblia belső bizonyágtétele és igénye alapján választott módszer, amely az „akkor és ott” szándékolt értelem feltárása által jelöli ki az „itt és most” ránk vonatkozó bibliai üzenet fellelésére szolgáló diskurzus külső határait, és ezzel megvédi az írásmagyarázatot a szubjektívizmustól, a belemagyarázástól, az elsekélyesedéstől, illetve az egysíkúvá válástól.

Isten Igéje soha nem légüres térben hangzott el kortól, szituációtól függetlenül, hanem mindig egy adott helyen, adott korban, adott helyzetben született, s kínált Izrael és az egyház számára valós és hathatós útmutatást az adott helyzetre. A *történeti* jelző ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy az adott bibliai szakasz értelmét abban a történelmi szituációban, azon kor irodalmi és kulturális szokásainak fényében keressük, amelyben a szöveg megszületett. A történeti-kritikai írásmagyarázat a bibliai szövegnek azt az üzenetét keresi, amit a szerző a szöveggel, illetve – a bibliai szövegek kanonikus lezárásáig – annak valamennyi hagyományozója a szövegben is nyomot hagyó interpretációs tevékenysége révén akart átadni az adott korban saját kortársai számára.³⁸

³⁴ Így (ld. a német „historisch-kritisch” jelzőpár helyes fordításaként), nem pedig a „történet-kritika” formában írva, hiszen ez utóbbi a „szövegkritika” vagy „irodalomkritika”, „formakritika” fogalmak analógiájára, félreérthetően, mint a „történet kritikai elemzése” is értelmezhető.

³⁵ Így Collins, J. J.: *i. m.* 15, a kérdéshez ld. a 2. fejezetet.

³⁶ Ld. ehhez Kraus, H.-J.: *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1982. Lauster, J.: *Prinzip und Methode. Die Transformation des protestantischen Schriftprinzips durch die historische Kritik von Schleiermacher bis zur Gegenwart*. HUTH 46. Mohr Siebeck, Tübingen 2004. Magyarul röviden: Suelzer, A. – Kselman, J. S.: *A modern Ószövegség-kutatás*. In: *Jeromos Bibliakommentár. III. kötet: Biblikus tanulmányok*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2003, 163–185. (Eredeti címe: *The New Jerome Biblical Commentary*, 1990.) Collins, J. J.: *i. m.* 15–22., további irodalomhoz pedig ld. Collins vonatkozó lábjegyzeteit.

³⁷ Ehhez ld. a 7. fejezetet.

³⁸ Gunkel, H.: *Ziele und Methoden der Erklärung des Alten Testaments*, 26. Steck, O.-H.: *i. m.* 1. és 3–4. Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *i. m.* 13–15; Collins, J. J.: *i. m.* Maga a Biblia előállása is mutatja, hogy e szituáció ismeretét már a szövegek hagyományozói is fontosnak tartották. A későbbi hagyományozók ugyanis szinte valamennyi prófétai iratot ellát-

A *történeti* jelző magában foglalja a tudományosság egy további elvárását, az *analógia* alkalmazását is.³⁹ Ez azt jelenti, hogy az írásmagyarázó a szöveg előállítását – annak emberi természetére nézve – olyan folyamatnak tekinti, amely a történelem más helyén is idejében is megfigyelt folyamatok analógiájára zajlott. Az írásmagyarázat vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a bibliai szöveg előállítását és hagyományozását a többi ókori szöveg előállításának mintájára képzeljük el, vagy legalábbis olyan folyamatnak, amely más ókori szövegek előállása alapján egységével is hihetőnek minősíthető.

A *kritikai* jelző azt jelenti az írásmagyarázat vonatkozásában, hogy az adott bibliai szakasz valós történeti háttérének felderítése érdekében a tudományos eszközökkel levont következtetéseknek biztosítunk elsőbbséget a mások által csak tekintélytiszteletből elfogadott, illetve tekintélytiszteletből megkövetelt nézetekkel, megállapításokkal szemben, s ha kell, akkor még az egyházi, sőt akár magával a bibliai hagyománnyal is szemben.⁴⁰

A korai zsidó, majd az arra épülő egyházi hagyomány számos bibliai könyv keletkezését helyezte egy olyan korba, amelyről ma már tudjuk, hogy nem valós. Jóel próféta könyvét például a korai zsidó hagyomány a Kr. e. 8. századra datálta, s ennek megfelelően sorolta be a kispróféták könyvében Hóseás és Ámós közé. Ma azonban már tudjuk, hogy a könyv ugyan tartalmazhat fogság előtti szakaszokat is (az 1–2. fejezetben), ám annak második fele minden bizonnyal fogság utáni, s így maga a könyv kanonikus formája is csak ebben a kései korban keletkezhetett.⁴¹ Ez esetben azt mondhatnánk, hogy egyszerű dolgunk van, hiszen a bibliai szöveg sehol nem mondja, hogy Jóel mikor élt, vagy melyik király uralkodása alatt működött (ld. 1,1), s így nem bibliai, hanem csak biblián kívüli hagyománnyal kell szembehelyezkednünk.

De mi a helyzet akkor, ha Ézsaiás könyvének az elején egy olyan felirat áll (1,1), amely jelenlegi összefüggésében nyilvánvalóan az egész könyvre vonatko-

ták utólag felirattal, amely megadja a próféta nevét, s amennyire csak lehet, származását, működésének helyét és idejét. Maga a bibliai szöveg hangsúlyozza tehát, hogy az adott próféta üzenetének megértéséhez ismernünk kell a kort és a helyszínt, azaz az „akkor és ott” történelmi szituációját, mert igazán csak így érthetjük meg például Ámóst, Ézsaiást vagy Jeremiást.

³⁹ Ehhez mint a történeti-kritikai írásmagyarázat egyik alapelveéhez ld. Collins, J. J.: *A Biblia Babel után. Történetkritika a posztmodern korban*, 17–18.

⁴⁰ Steck, O.-H.: *i. m.* 5; Collins, J. J.: *i. m.* 16–17. Természetesen ez a „kritikai” beállítottság, ami a tudományos vizsgálódás szabadságára, illetve a kutató „autonómiájára” vonatkozik, nem csupán ennek a módszerek, hanem bármilyen tudományos vizsgálódásnak is alapkövetelménye. A tudományos kutató következtetéseit csak a saját maga (vagy csapata) által a lehető legnagyobb objektivitással lefolytatott elemzés útján vonhatja le, nem engedve magát a lehetséges eredmény, következtetés terén kívülről befolyásolni az egyház hagyományaitól, dogmáitól, egyházi tekintélyek vagy testületek állásfoglalásaitól, tudományos konszenzustól, munkahelyi vezető, mentortanár vagy tudományos projektfelelős elvárásaitól, politikai érdektől, gazdasági hasznosságtól, de saját addigi tudományos felfogásától, korábbi eredményeitől vagy hitbeli meggyőződésétől sem. Ld. Zimmer, S.: *i. m.* 159.

⁴¹ Ld. pl. Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. II. kötet. Szent István Társulat, Budapest 21996, 305–307.

zik, miközben tudjuk, hogy a 40. fejezettől egyetlen prófécia sem magáé Ézsaiásé? Sőt az 1–39. fejezet anyaga sem mind Ézsaiástól származik, ugyanis számos esetben a későbbi hagyományozók írták, bővítették tovább a szöveget, hogy saját értelmezésüket, Ézsaiás igehirdetésének saját korokra érvényes üzenetét a bibliai könyvben is megjelenítsék.⁴² Itt már egy bibliai szerkesztő állításával kell vitába szállni a hiteles történeti datálás érdekében. Ám ahhoz, hogy Isten Igéjének eredeti szándékát megértsük, a könyv feliratának ellenére is abból indulunk ki, amit maga e néhány fejezet sugall: az Ézs 40–48 anyaga nem Ézsaiás korában, a Kr. e. 8. században, hanem a babiloni fogság utolsó szakaszában, valamikor Círus perzsa király sikeres hódításainak a kezdete után (Kr. e. 555), de még a babiloni birodalom összeomlása (Kr. e. 539) előtt keletkezett.⁴³ Ugyanígy hiába állítja a Példabeszédek könyvének felirata (1,1), hogy az egész könyv *Salamonnak, Dávid fiának, Izráel királyának a példabeszédei*, amikor a könyvben megőrzött eredeti címfeliratok, az 1–9. fejezet tematikája és stílusa, és mindenekelőtt a Péld 31,27-ben elrejtett görög *szófia* – *bölcsesség* szó világosan mutatja, hogy a könyv végső formájában csakis Kr. e. 300 körül állhatott elő.⁴⁴ És végül: noha az 51. vagy a 69. zsoltár feliratában például azt olvassuk, hogy *Dávidé*, ezeket a zsoltárokat nem Dávid korára (azaz a Kr. e. 10. századra) datáljuk, hanem abból indulunk ki, hogy a babiloni fogság korában vagy azt követően (Kr. e. 6. század) keletkeztek, hiszen erre mindkét zsoltárban világos utalásokat látunk (ld. Zsolt 50,20; 69,36–37).⁴⁵

A „történeti-kritikai” jelzők összefüggésében tehát a „kritikai” jelző először is azt jelenti, hogy a bibliai szövegek valós, tudományos eszközökkel rekonstruálható történeti hátterét keressük, és a bibliai szakasz értelmét abban a történelmi összefüggésben igyekszünk meghatározni, adott esetben egy ezzel ellentétes egyházi vagy bibliai hagyomány vagy az inspirációtan téves értelmezése által keltett ellenérzés ellenére is.

A „kritikai” jelző ugyanakkor természetesen a kutató „önkritikájára” is kiterjed. A tudományos írásmagyarázatnak tisztában kell lennie azzal, hogy a „kutatás szüntelen folyamat; eredményei mindig ideiglenesek, sohasem véglegesek.”⁴⁶ Nincs végleges és lezárt magyarázat, hiszen az újabb és újabb felfedezések, megközelítések, modellek, paradigmák és módszerek újra és újra közelebb vihetnek az adott szakasz eredeti értelméhez, illetve addigi eredményeink kritikus felülvizsgálatára kell hogy ösztönözzenek. A „kritikai” jelző tehát a fejlődésre, a „jobbra taníttatás” iránti nyitottságra és a folyamatos önrevízióra is vonatkozik.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez a tudományos kritika nem a Biblia *üzenete* ellen irányul, és *nem jelent tárgyi kritikát* a feltárt üzenettel szemben. Sőt

⁴² Ld. Kustár Zoltán: Ézsaiás próféta könyve. In: Pecsuk Ottó: (szerk.): *Bibliáismereti kézikönyv*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2004, (243–271) 252–253.

⁴³ Ld. Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*, II., 233–237.

⁴⁴ Ld. uo. 382.

⁴⁵ Ld. e. zsoltárokhöz Kraus, H.-J.: *Psalmen. Teilband 1: Psalmen 1–59*. BKAT 15. Neukirchner Verlag, Neukirchen-Vluyn 1978, 384. és 481.

⁴⁶ Collins, J. J.: *i. m.* 18.

éppen ellenkezőleg: a kritikai vizsgálódás célja az, hogy a bibliai szöveg eredeti üzenete a maga tisztaságában, egyedi és megismételhetetlen, a valós történeti kontextusa által neki adott hangján szólaljon meg. A kritika éppen e tiszta hangot elfedéssel fenyegető előítéletek és téves előfeltételezések kritikáját jelenti az eredeti üzenet védelme érdekében. Ebben az értelemben igaz tehát, amit Zimmer a modern bibliatudományról általában ír:

„[Az írásmagyarázat] elsősorban *hagyománykritikai, egyházkritikai, dogmakritikai, kegyességkritikai és önkritikus tudomány*. [...] A bibliatudós exegéta a *bibliai szöveg védőügyvédjének* tekinti magát minden szakszerűtlen igényvel szemben, bárki támassza is azt.”⁴⁷

4. A történeti-kritikai írásmagyarázat mint teológiai munkafolyamat

Az írásmagyarázat a tudományosság fel nem adható igénye, és a bölcsész tudományokkal gyakran analóg módszerei ellenére is *teológiai tevékenység* marad.

Mert mi is a teológia? A Szentírásban adott isteni kinyilatkoztatás normaként történő feltárása, kifejtése és értelmi feldolgozása, az emberi értelem képességei és korlátai szerint a hitébresztés és hitben történő megerősítés eszközeként az egyház szolgálatában. Ennek az értelmi feltáró tevékenységnek elengedhetetlen része a szöveg „akkor és ott” érvényes üzenetének azonosítása. Ezt az írásmagyarázó saját, tudatosított és tudományosan elfogadható szintre visszazorított előfeltevéseivel végzi a maga sajátos, keresztyén hitétől és teológiai meggyőződésétől indítva és a világi tudományosság kritériumainak is megfelelő metodikával, ám kutatási eredményeinek remélt hasznosulása vonatkozásában⁴⁸ ezt egyházának közösségére tekintve teszi.⁴⁹ Az írásmagyarázat tehát nemcsak adatgyűjtést végez más, avagy „a” teológiai diszciplínák számára, azaz nem a teológiai kutatás előkészítő fázisa, hanem maga is teológiai tevékenység.⁵⁰

Az írásmagyarázat akkor válik *tudománytalanná*, ha a kutató a Szentírás emberi természetének és jellegének kiértékelésében hitelvekre vagy egyéb, szövegen kívüli tekintélyekre hivatkozik, *teológiai tevékenységnek pedig akkor szűnik meg lenni*, ha célja nem a bibliai szövegek isteni önkinyilatkoztatásának vagy az arról szóló, ihletett bizonyágtételnek feltárására, megértésére és megértetésére *irányul*,⁵¹ és a szöveg feltárt mondanivalója vonatkozásában kutatott eredményeit *mar-*

⁴⁷ Ld. ismét Zimmer, S.: *i. m.* 159. [kiemelések: KZ]; hasonlóan Becker, U.: *Exegese des Alten Testaments. Ein Methoden- und Arbeitsbuch*, 5. Utschneider, H. – Nitsche, S. A.: *Arbeitsbuch literaturwissenschaftliche Bibelauslegung*, 23.

⁴⁸ Így Klein, H.: *i. m.* 17.

⁴⁹ Varga Zsigmond J.: *Az újszövetségi írásmagyarázat kérdései*, 315.

⁵⁰ Klein, H.: *i. m.* 17. Farkasfalvy Dénes: *Bevezetés a szentírásstudományba*. Teológiai Kiskönyvtár I/6. [kiadó nélkül.] Róma 1976, 92–93, valamint Weder, H.: *Neutestamentliche Hermeneutik*, 27–30.

⁵¹ Farkasfalvy Dénes: *i. m.* 92–93.

déktalanul megmagyarázhatónak állítja be a világi (történeti, pszichológiai, vallástörténeti, irodalomtudományi stb.) tudományok segítségével.⁵²

Vitába kell szállnunk azzal a felfogással is, miszerint a Biblia exegetikai vizsgálata már önmagában teológia. A vizsgálat tárgya ugyanis ezt önmagában még nem tudja biztosítani. Ugyanis a bibliai szöveget a sémi filológia, a vallástörténet, az irodalomtudomány vagy a történeti forráskutatás felől is lehet tudományos vizsgálódás alá vonni. Az exegetát a vizsgálat tárgya, a Biblia önmagában még nem teszi teológussá.⁵³ Az exegeta attól lesz teológus, hogy a Bibliában Isten kijelentését keresi abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a Szentírás minden perikópája „akkor és ott” Isten aktuális üzenete akart lenni, és hogy ez az „akkor és ott” az egyház számára ma is érvényes, örök üzenetet hordozhat.⁵⁴ Az exegetát az „ügyhöz való előzetes viszonyulása”, az „ügy iránti érdekeltisége” vezeti vizsgálódása tárgyához, a Szentíráshoz, s ez határozza meg kérdéseit és kérdezésének célját.⁵⁵ Ez teszi az írásmagyarázatot teológiává a más előfeltevések és irányultságok által befolyásolt Biblia-elemzésekkel szemben.

Az exegeta hitbeli döntése tehát időben részben megelőzi az üzenet megke-resését, részben annak felhasználásában követi,⁵⁶ részben pedig, metodikailag reflektálva, illetve tudományos szempontból elfogadható szint alá szorítva, részben kíséri is azt. Ám ez az előfeltevés nem erősebb, mint más tudományágak, például más bölcsészeti, illetve történeti jellegű tudományok művelőinek saját előfeltevései,⁵⁷ s így a teológiai exegézis semmiképpen nem veszi el tőle a maga tudományos jellegét. Ezeknek az előfeltevéseknek ezért nem is a kiiktatása, fő-

⁵² Farkasfalvy Dénes: *i. m.* 91.

⁵³ Ahogy nézetem szerint például egy egyháztörténészt sem tehet csupán kutatásának egyháztörténeti témája azzá. Másképp Pákozdy László Márton: *Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről*, 210., aki a korabeli „alexegézisekkel” szemben igyekezett az exegézis tudományos jellegét és a dogmatikai előfeltevésektől szükséges mentességét hangsúlyozni, és így az alábbi megállapításra jutott: „Az exegézis a református egyház teológiai tudományai között is első renden történeti és nem »theologiai« jellegű tudomány.” Hasonlóan uő: *Az exegézistől az igehirdetésig*, 141). Nézetének kritikai értékeléséhez ld. Kustár Zoltán: *Pákozdy László Márton hermeneutikai elvei és azok gyakorlati megvalósulása az Úr szenvedő Szolgájáról szóló monográfiájában*.

⁵⁴ Hasonlóan Collins, J. J.: *i. m.* 257.

⁵⁵ Ld. Bultmann, R.: *i. m.* 51–53. és 61–62. Nézetének ismertetéséhez és kritikai értékeléséhez ld. pl. Tőkés István: *i. m.* 15–16. Ugyanígy a „biblikus teológia” jellemzése során Collins, J. J.: *i. m.* 256, aki lényegében szintén a bultmanni „Vorverständnis” és „Woraufhin” kettős, a kutatást megelőző és célját meghatározó „előfeltevéseket” fogalmazza meg.

⁵⁶ Ld. Kustár Zoltán: *Teológia – a hit tudománya*. In: *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2003/2004. évi értesítője*, 466. tanév. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2004, (227–228) 227–228.

⁵⁷ Legjobb tudomásom szerint még soha senkinek nem jutott eszébe például azt állítani, hogy a magyar történelem vagy irodalom kutatására nem alkalmas magyar ember, mert neki az óvodától kezdve, a közoktatáson át, a családi tradíciók és családtörténeti események miatt olyan előfeltevései vannak a témával kapcsolatban, amelyek kizárják a téma objektív vizsgálatát. A történeti jellegű tudományok a priori előfeltevéstől való függéséhez ld. ismét csak Bultmann, R.: *i. m.* 62–63.

leg nem a megtagadása a helyes és korrekt kutatói magatartás, hanem azok tudatosítása, valamint azok felvállalása az olvasók előtt.⁵⁸

5. Az alternatív és kiegészítő hermeneutikai megközelítések szerepe az igemagyarázatban

Ahogy fentebb már említettük, a 20. században a „hagyományos” történeti-kritikai módszer mellett megjelentek a modern irodalomtudomány felől érkező, strukturalista és „olvasóközpontú” módszerek, amelyek a hangsúlyt a szöveg végső elrendezésére, valamint a hallgatóra kifejtett hatására, a hallgatóban és a hallgatóval megszülető értelemre és értelmezésre helyezik a hangsúlyt. Emellett szintén teret hódítottak az ún. „jelzős teológiák” (pl. feminista teológia, felszabadításteológia), amelyek tudatosan egy konkrét társadalmi csoport aspektusaira szűkítik a teológia vizsgálgóds fókuszát.⁵⁹

A strukturalista és az olvasóközpontú módszerek a szöveg végső formájából kiindulva tudják rögzíteni azt a hatást, amit – a történeti-kritikai exegézis előtt vagy híján – a szöveg a maga kanonikus formájában kivált a mai olvasóban, és így a homiléta számára segítenek önmaga első reflexióit tudatosítani, illetve a lektió és a textus által a gyülekezetben kiváltott (első) hatást homiletikailag hasznosítani az igehirdetés megfogalmazása számára. Ugyancsak előnye e szinkrón módszereknek, hogy az első impulzusok rögzítése által az értelmezések széles skálája előtt nyitják meg az (elméleti) utat, és arra bátorítják az exegétát, hogy lelépjen a tudományos konszenzus kitaposott ösvényéről. Am a végső struktúra által megjelenített proporciók vagy például a szöveg olvasóra gyakorolt első hatása gyakran még messze van attól a szándéktól, amit a bibliai szövegen keresztül annak szerzője valóban ki akart fejteni, éspedig a fentebb már ismertett objektív akadályok, illetve szubjektív korlátok miatt. Ráadásul e módszerek, az olvasóban lejátszódó folyamatra és annak eredményére helyezik a hangsúlyt, és a posztmodern hermeneutika meggyőződését követve lényegében minden értelmezés egyenértékűségét vallják, s így teljesen feladják a *normatív* üzenet iránti igényt.⁶⁰

⁵⁸ Klein, H.: *i. m.* 18.

⁵⁹ A kérdéshez és az itt tárgyalt irányzatok rövid bemutatásához ld. Fabiny Tibor: *A keresztyén hermeneutika kérdései és története*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1998. Uő: *Új irányzatok a Biblia értelmezésében. II–VI*. E hermeneutikai modellek gyakorlati exegetikai eredményeinek egybevetéséhez kínál nagyszerű lehetőséget az alábbi mű: Luz, U.: *A viszály könyve? Egy biblia – sokféle értelmezés*. Hermeneutikai Füzetek 10. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1996. E módszerek a fentiekben osztott kritikai értékeléséhez ld. Csepregi Andrásné Cserhádi M.: *i. m.* Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a bibliamagyarázathoz*, 425–459., illetve a mögöttük álló posztmodern hermeneutikai elvekről általában is Collins, J. J.: *i. m.* 33–57. A szinkrón és a diakrón módszerek együttes használatának fontosságát hangsúlyozza például újabbban Utschneider, H. – Nitsche, S. A.: *Arbeitsbuch literaturwissenschaftliche Bibelauslegung*, 20–21.

⁶⁰ Így Tőkés István: *i. m.* 117–121. Csepregi Andrásné Cserhádi M.: *i. m.* 6. és 9–10. Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a bibliamagyarázathoz*, 425–459.

A kánonkritika sajátos „olvasóközpontú” módszer, amely a szöveg végső, kánonikus formájából indul ki, és azt az értelmet keresi, amelyet a kánonalkotó közösség tulajdoníthatott a szövegnek. E módszer nem tagadja a bibliai szövegek többlépcsős, történeti előállítását, de nem tulajdonít neki érdemi érdeklődést. A módszer, amelyet sokan a történeti-kritikai módszer alternatívájaként üdvözöltek, történeti síkon nagyon is sebezhető, mivel a keresztyén kánon kapcsán valójában több kánonról és több kánonalkotó közösségről kellene beszélnünk. Ez a módszer még azért is sebezhető, mivel e közösségek szövegértelmezése nem rekonstruálható magából a bibliai szövegből, a jamniai kánonalkotók esetében pedig a keresztyén egyházak Ószövetség-értelmezése vonatkozásában aligha elfogadható.

A „jelzős exegézisek” általában nem a történeti-kritikai exegézis alternatívájaként, hanem annak kiegészítőjeként jelentek meg, ám tudatosan szűkítik le a textus vizsgálatát bizonyos témákra. Ezzel új, eddig nem látott üzenetet is felfedezhetnek egy jól körülhatárolható problémakör kapcsán, de a legtöbbször figyelmen kívül hagyják az adott igeszakasz elsődleges mondanivalóját, és másodlagos, esetleg nem is szándékolt elemeket emelnek be a magyarázat középpontjába.

Ezek az alternatív és kiegészítő módszerek tehát gazdagíthatják ugyan a történeti-kritikai vizsgálódás szempontrendszerét, eredményeinek homiletikai alkalmazását megkönnyíthetik, ám alapvetően azt ma sem helyettesíthetik.⁶¹ Szerepük inkább az lehet, hogy az igehirdető tudatosítsa önmaga és hallgatósága elsődleges benyomásait, a végső formájú szöveg mai olvasóra gyakorolt hatását,⁶² hogy aztán, ha kell, erre ráépítve, ha kell, ezzel élesen szembeállítva keresse meg a szöveg *szándékolt, eredeti mondanivalóját*, és mutassa fel aztán homilétaként annak aktuális üzenetét.

6. Írásmagyarázat és igemagyarázat, írásmagyarázat és igehirdetés

A keresztyén bibliaolvasó és igehallgató számára természetesen a végső cél nem az „akkor és ott” üzenete: ő ugyanis a Bibliában Istennek „itt és most” érvényes, útmutatást kínáló üzenetét keresi. Az igehirdető, azaz a homiléta sem csak arra kíváncsi, hogy milyen üzenetet akart Isten eljuttatni a bibliai szerzőkön keresztül az ókori Izráelnek, hanem azt kell felmutatnia, hogy annak alapján mit üzen „itt és most” saját magának, gyülekezetének, illetve kora egyháznak és társadalmának az Ige. Ez természetes és jogos igény. A történeti-kritikai módszer ehhez az első, de talán legfontosabb lépést teszi meg: feltárja az akkor és ott érvényes üzenetet, a bibliai szövegek ezerféle szituációjához kötődő, ezért ezerarcú, összetéveszthetetlen és gazdag részleteit, hogy innen aztán az

⁶¹ Ld. így az újabb, irodalomtudományi módszerek egyoldalú alkalmazása ellen Csepregi Andrásné Cserháti M.: *i. m.* Kustár Zoltán: *Pákozdy László Márton hermeneutikai elvei és azok gyakorlati megvalósulása az Úr szenvedő Szolgájaról szóló monográfiájában*, valamint Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a biblíamagyarázathoz*, 425–459.

⁶² Steck, O.-H.: *i. m.* 7–8. és 14.

egyéb teológiai diszciplínák segítsenek eljutni az „itt és most” érvényes, aktuális üzenethez. A teológia szaknyelvén fogalmazva: az írásmagyarázat (exegézis) hatásköre csak a magyarázatra (*explikáció*) terjed ki, az alkalmazás (*applikáció*) már más teológiai diszciplínák közös feladata.⁶³ A modern hermeneutika nyelvén ez azt jelenti, hogy az írásmagyarázat a szöveg eredeti, szándékolt értelmét keresi (*Textsinn/sense/jelentés*), míg a szöveg aktuális üzenetét az olvasó számára (*Textbedeutung/significance/jelentőség*) a többi teológiai diszciplína tárja fel.⁶⁴

Némi szerénységgel, de feltétlenül hangsúlyoznunk kell tehát, hogy az írásmagyarázat (*exegézis*) nem azonos az igehirdetés elkészítésével. Az írásmagyarázat csupán annak egyik első lépése, amely az „akkor és ott” üzenetét kínálja más teológiai diszciplínáknak további feldolgozásra. Az „akkor és ott” üzenetétől még nagyon hosszú út vezet el a kész prédikációig, az „itt és most” érvényes üzenet felmutatásáig, s ezen az úton az igehirdetőnek szüksége van szinte valamennyi egyéb teológiai tudományág hozzájárulására.⁶⁵

Mert ha az „akkor és ott” üzenetet megtaláltuk, el kell döntenünk, hogy ez az üzenet „itt és most”, azaz a saját korunkban egyáltalán érvényes-e, és ha igen, mennyiben. Érvényes-e a megtalált üzenet az adott könyv, az Ószövetség, illetve végső soron a Szentírás egészének összefüggésében is? Nagyon könnyen rávágunk erre a kérdésre: „Természetesen igen, hiszen a Biblia üzenete örök!” Ám néhány egyszerű példa is világosan mutatja, hogy a helyzet ennél sokkal összetettebb. Például Istennek azt a parancsát, hogy Izráel a honfoglalás során irtsa ki Kánaán őslakóit (vö. 5Móz 7,1–6), a Bírák könyvében már maga Isten vonja vissza (vö. Bír 2,3; 3,1–6), Ezsdrás–Nehémiás könyve pedig azt mutatja, hogy azt a fogságból hazatérő, „második honfoglalását” folytató Izráel sem tekintette magára érvényesnek. Jézusnak a felebarát iránti szeretetről szóló tanítása fényében (Mt 5,43–48), valamint az egyháznak a pogányok felé megnyilvánuló missziói küldetésének az összefüggésében is (vö. Mt 28,19) nyilvánvaló, hogy ez a parancs korhoz kötött, egyetlen történelmi szituációra érvényes rendelkezés volt. Hogy egy adott ószövetségi rendelkezés korhoz kötött „polgári”, az akkori kultuszra érvényes „szertartási” törvény-e, amely így felülírható vagy az Újszövetség által felül is írt rendelkezés, vagy esetleg örök, ma is érvényes „erkölcsi” törvény,⁶⁶ az újszövetségi bibliai teológia és a rendszeres teológia segíthet csak eldönteni.⁶⁷

⁶³ Így többek között Marguerat, D.: *i. m.* 19. Kreuzer, S. – Vieweger, D. [et al]: *Proseminar I. Altes Testament. Ein Arbeitsbuch*, 13, valamint Pákozdy László Márton: *Az exegézistől az igehirdetésig*, 141. Hasonlóan Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a biblíamagyarázathoz*, 15–16., aki ezt a megkülönböztetést így fogalmazza meg: „exegézis” és „összefüggésbe helyezés (homiletika)”.

⁶⁴ Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *i. m.* 20. és 24.; Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a biblíamagyarázathoz*, 16.

⁶⁵ Steck, O.-H.: *i. m.* 1–2. és 4–5.; Almási Tibor: *Hermeneutika. A bibliaértelmezés elmélete és gyakorlata*, 22–23.

⁶⁶ Ld. II. *Helvét Hitvallás*, XII. fejezet.

⁶⁷ Például ilyen túlhaladott „polgári” törvénye az Ószövetségnek a vérbosszú intézménye (4Móz 35,9–34; 5Móz 4,41–43; 19,5–7; Józ 20,1–9), az Újszövetség által felülírt „szertartási”

S hogy az akkor és ott érvényes, de még ma is aktuális üzenet konkrétan melyik társadalmi kihívásra, életviteli szituációra, azaz a mai kor és a konkrét igehallgató gyülekezet melyik kérdésére lehet aktuális felelet, a társadalomtudomány és a szociáletika segít meghatározni, miközben a megtalált szituációhoz a megfelelő formanyelvbe történő öltöztetés már a gyakorlati teológia feladata. És itt, a megtalált aktuális üzenet hatékony közvetítésében, de csakis itt, a szubjektív képzelőerőnek, egyéni impulzusoknak, érzelmi hatásfelmérésnek és hatáskeltésnek a hagyományos prédikációtól a meditáción, bábjátékon és bibliodrámái alkalmazáson át valóban a tehetség, a lehetőségek és a „mindent szabad, de nem minden használnál” homiletikai alapelv szabhat csak határt.

Az igehirdetés elkészítésének („ige”-magyarázat) főbb lépései, illetve ebben az egyes teológiai diszciplínák részesedése tehát a következők:

1. *Előfeltevések tudatosítása*: a bibliai szöveg első olvasása (és hallgatása) által kiváltott hatás rögzítése: *olvasóközpontú és strukturalista módszerek, „jelzős” exegézisek, pszichológia.*
2. Az „akkor és ott” üzenetének feltárása: *ószövetségi (újszövetségi textus esetében: újszövetségi) írásmagyarázat (exegézis).*
3. *Érvényes-e ma is az ószövetségi igeszakasz „akkor és ott” üzenete?*
 - a. Az „akkor és ott” üzenet bibliai teológiai összefüggéseinek vizsgálata:
 - az Ószövetség összefüggésében: *ószövetségi teológia;*
 - az Újszövetség fényében, a teljes Szentírás összefüggésében: *újszövetségi írásmagyarázat, újszövetségi teológia, bibliai teológia.*
 - b. Az „akkor és ott” üzenet az (adott) egyház tanrendjének összefüggésében – egykor és ma: *dogmatörténet, egyháztörténet, valamint dogmatika, etika (rendszeres teológia).*
4. Ha a 3. kérdésre a válasz nemleges:
 - Mi a Biblia érvényes üzenete az adott ószövetségi igeszakasz „akkor és ott” érvényes, de mára nem alkalmazható üzenetével szemben? *Bibliai teológia, dogmatika, etika.* Mely igeszakasz és hogyan hordozza azt? *Ószövetségi írásmagyarázat, újszövetségi írásmagyarázat* (vissza a 2. ponthoz).
 - Miben „nevel Krisztusra” (vö. Gal 3,23–26) a nem kötelező érvényű „akkor és ott” üzenet? Azaz: ha ránk ugyan már nem érvényes, de mi volt és mi lehet mégis annak a keresztyén tanítások *felé* mutató tanulása? *Bibliai teológia, dogmatika, etika.* Mely igeszakasz üzenetében jelenik meg ez és hogyan? *Ószövetségi írásmagyarázat, újszövetségi írásmagyarázat* (vissza a 2. ponthoz).
5. Ha a 3. kérdésre a válasz igenlő:

A hallgatóság mely élethelyzetében aktuális különösen is az „itt és most” is érvényesnek felismert „akkor és ott” üzenet? *Szociológia, szociáletika, egyházismeret, gyülekezetismeret, pszichológia.*

törvény az állataldozat (Zsid 7,26–28), míg ma is érvényes erkölcsi szabályok sora a Tízparancsolat (2Móz 20,1–17, vö. Mt 19,18–19).

6. *Az igehirdetés megszővegezése:* az „itt és most” üzenet megfogalmazása a konkrét hallgatóság/olvasóközönség nyelvén, annak konkrét helyzetére nézve: *gyakorlati teológia.*

Azaz egy bibliai szakasz *aktuális* üzenetének felmutatása – ismét hangsúlyozzuk – *nem az írásmagyarázat (exegezis) feladata*, hanem valamennyi teológiai diszciplína közös, logikusan egymásra épülő munkája.⁶⁸ Az *ísmagyarázat* vagy *bibliamagyarázat* (= igehirdetés) és az *írásmagyarázat* (= exegezis) nem azonos egymással, mint ahogy az írásmagyarázat végzése (exegetálás) sem azonos a prédikációírással, sőt mondhatjuk:

„Az exegezis és a homiletika megkülönböztetése (feladataik gondos, külön megoldása) a jó igehirdetés elengedhetetlen föltétele.”⁶⁹

Ezt nemcsak azért fontos hangsúlyozni, hogy ne várjunk el exegetikai szakmunktól kész prédikációt, hanem azért is, hogy az exegezis felszabadulhasson a túlzó és hamis, céljától és módszerétől idegen elvárásoktól, és hogy szabadon végezhesse azt, ami a feladata: a tudományos nagyközönség és az igehirdető/igehallgató számára felmutatni Istennek a bibliai szöveg szerzője/szerzői által átadni kívánt, akkor és ott érvényes üzenetet.

7. Történeti-kritikai exegezis és a hit

A történeti háttér feltárása iránti igény és a kritikai igényesség a bibliai szöveg esetében azt is jelenti, hogy az írásmagyarázat kritikusan viszonyul bizonyos bibliai hagyományokhoz. A bibliai könyvek szerzősége és datálása terén a legtöbbször csak a zsidó-keresztény hagyománnyal kell szembefordulnia, például akkor, amikor megállapítja, hogy a Zsoltárok könyvét nem írhatta teljes egészében Dávid, vagy hogy a 2Móz–4Móz rendelkezéseinek zöme csak a Mózes utáni korban keletkezhetett hosszú évszázadok alatt. Ám láttuk fentebb, hogy számos esetben magának a Biblia állításának kell ellentmondania, amikor megállapítja egy bibliai szöveg valódi történeti hátterét. Így például a történeti-kritikai exegezis olyan felismerésekre jutott, hogy bizonyos zsoltárokat a feliratuk ellenére sem írhatta Dávid (pl. Zsolt 69), a Példabeszédek a felirata ellenére

⁶⁸ Ld. Pákozdy László Márton: *Az exegezistől az igehirdetésig*. Steck, O.-H.: i. m. 1.

⁶⁹ Pákozdy László Márton: *Az exegezistől az igehirdetésig*, 152–153. Ugyanígy Steck, O.-H.: i. m. 4–5. Komesz az írásmagyarázat vagy exegezis mint szaktudomány „gyakorlati alkalmazásának” az „üzenetcentrikus bibliaelemzést” tekinti, és az utóbbin lényegében egyfajta homiletikai applikációt is magában foglaló „gyakorlati bibliamagyarázatot” ért, amelynek célja a „hozzánk”, azaz az olvasóhoz szóló, illetve az olvasón át másokhoz (is) közvetítendő isteni üzenet feltárása (ld. Komesz Mátyás: i. m. 9–10.). Itt lényegében szintén összemosódik az ísmagyarázat és az írásmagyarázat fogalma. Farkasfalvy Dénes: i. m. 95., ha a homiletikai applikációig nem is megy el, de így gondolja: „[...] az exegezisnek tehát egy krisztológiai értelmezésbe kell torkollnia, mert csak így lelhető meg a szöveg értelmének teljessége a kinyilatkoztatás teljességének fényében.” Megítélésünk szerint ő is túlfeszíti az írásmagyarázat fogalmát, hasonlóan Varga Zsigmond J.: *Az újszövetség írásmagyarázat kérdései*, 307–318., aki a tudományos írásmagyarázat feladatát abban látja, hogy az *írott ige* és az *egyház jelenje* között „közvetlen formában kapcsolatot teremtsen”.

sem lehet Salamon műve, vagy bizonyos próféciák nem származhatnak attól, akinek a nevét az adott könyv viseli (pl. Ézs 12; 34–35; 40–66). Ugyancsak számos esetben kellett megállapítania a tudományos írásmagyarázatnak, hogy egy adott történeti beszámoló nyilvánvalóan nem felel meg teljes mértékben a Biblián kívüli források vagy a régészet eredményeinek (pl. Józs 8), vagy hogy esetleg az adott beszámoló – a modern történetírás normái szerint – nyilvánvalóan egyoldalú és tendenciózus (pl. 1Kir 16,23–28).

A keresztyén egyház több száz éve túljutott a kopernikuszi vitán, azaz elvileg tisztázta a maga számára, hogy a Biblia csalatkozhatatlansága csak az üdvösség kérdéseire terjed ki, ám a természettudományi (pl. hogy a Nap forog-e a Föld körül, vagy hogy hány éves is ez a teremtett világ) történettudományi vagy irodalomtörténeti kérdésekre nem vonatkoztatható. Viszont a Szentírásnak (és nem az írásmagyarázatnak!) ez a sajátossága még ma is gyakran okoz komoly megbotránkozást egyházi körökben, és akinek ezért a kárhozzátást el kell viselnie, az a „rossz hír vivője”, a bibliatudomány, illetve a történeti-kritikai írásmagyarázat, amelynek egyben felelnie kell a 18–19. század rég túlhaladott racionalizmusáért, történetfilozófiájáért vagy a tévesen a történeti-kritikával azonosított liberális teológiájának a „bűneiért” is.⁷⁰ Pedig a Szentírás, akárcsak Krisztus, kettős természetű.⁷¹ Tökéletesen isteni, ami az üdvösséghez Isten által szükségesnek és elégségesnek ítélt hitismeretet illeti. Belőle Isten szól hozzánk, tudatja akaratát, kínálja kegyelmét úgy, hogy e célt tökéletesen képes is elérni: az Istentől ihletett teljes írás hasznos (vö. 2Tim 3,16), és tökéletesen alkalmas arra, hogy a Szentlélek Isten általa bennünket elvezessen Krisztushoz, a testté lett Igéhez és az üdvösség ajándékához.⁷² A hit és az üdvösség vonatkozásában tehát a Biblia tanítása tökéletes, csalatkozhatatlan és egyben elégséges is.⁷³

⁷⁰ Bizonyos egyházi körök ma is a hit ellenségét látják a történeti-kritikai módszerben; támadásaikkal szemben ld. Ebeling, G.: Die Bedeutung der historisch-kritischen Methode für die protestantische Theologie und Kirche. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 47 (1950), 1–46. A magyar protestáns szakirodalomban ld. Pákozdy László Márton: *Az exegézistől az igehirdetésig*, 141–142.; Lohse, E.: A bibliakritika és igehirdetésünk. In: *Lelkipásztor* 52 (1977), 158–164. Karasszon István: *Tekintély és kritika*, 101–102., és mindenek előtt Zimmer, S.: *i. m.* Ugyanígy a római katolikus állásfoglalást ismertette Farkasfalvy Dénes: *i. m.* 76–80.

⁷¹ Az itt ismertetett inkamációs hermeneutika Órigenészig visszanyúló történetéhez ld. Crehans, J. W.: The Analogy between Verbum Dei incarnatum and Verbum Dei scriptum in the Fathers. In: *Journal of Theological Studies* 6 (1955/1), 87–90., annak rövid ismertetéséhez ld. Farkasfalvy Dénes: *i. m.* 67–68. Bolyki János: *i. m.* 34–36. és 53–54.

⁷² A hitet ugyanis nem a Biblia, hanem a Szentlélek ébreszti bennünk, ld. Zimmer, S.: *i. m.* 43–45.

⁷³ Természetesen az inkamációs hermeneutika ezzel az analógiával nem kíván egyenlőségjellet tenni Krisztus inkarnációja és a Krisztusról bizonyóságot tevő Ige inkarnációja közé: Krisztus, a testté lett Ige tekintélye felette áll a Szentírás tekintélyének, hiszen az írott Ige tekintélyét az adja, hogy Jézus Krisztushoz, a testté lett Igéhez vezet a Szentlélek által. „A bizonyóságottevő könyv és a személy, akiről bizonyóságot tesz, kategorikusan különbözik egymástól.” Ld. Zimmer, S.: *i. m.* 67–75. (itt az idézett mondat: 71), valamint 92.

Am ennek az iratgyűjteménynek emberi természete is van: tökéletesen emberi alkotás is egyben, amely magán hordozza az ókor irodalmának összes sajátosságait. A Biblia könyvei magukon hordozzák szerzőik eltérő stílusának, látásmódjának, költői tehetségének vagy eltérő műveltségének nyomait,⁷⁴ és léptenyomon dokumentálják az eltérő kortörténeti háttérrel és a korabeli tudásszintjét az emberiségnek, és így tele van korhoz kötött, elavult természeti ismeretekkel, történeti pontatlanságokkal, idejétmúlt irodalmi formákkal és eszközökkel, és igen, vannak benne tartalmi ellentmondások⁷⁵ és tárgyi tévedések⁷⁶ is. Maga a Szentírás is tanúsítja, hogy létrejöttében emberi alkotói folyamatok is közreműködtek:

„Ezsdrás perzsa levéltárákat idéz (Ezsd 7,11–26), a szerzők magukat is kiigazítják (1Kor 1,16; Jn 4,2), Lukács áttekintette a Jézusról írt beszámolókat és a szemtanúktól, ill. az ige szolgáitól szerzett adatokat (Lk 1,1–2).”⁷⁷

Mert az isteni inspiráció nem kapcsolta ki, vagy szorította háttérbe az emberi szerzők személyiségét: a rájuk bízott üzenetet a maguk nyelvén, a maguk műveltségi szintjén, a maguk világnézetébe, hitvilágába ágyazva fogalmazták meg,⁷⁸ illetve a rendelkezésükre álló forrásokból műveiket nem a mai szerkesztői elvek alapján állították össze. Ezért van az, hogy a bibliai csatlakozhatatlansága a történeti és a természettudományi kérdésekre – és ami most itt nekünk különösen is fon-

⁷⁴ LaSor, W. S. von – Hubbard, D. A. – Bush, F. W.: *Das Alte Testament. Entstehung, Geschichte, Botschaft*. Hg.: Egelkraut, H. Brunnen, Gießen 1989, 17. Komesz Mátyás: *i. m.* 69–70. Ezt a gondolatot már Aquinói Tamás inspirációtana is kifejti, ld. Farkasfalvy Dénes: *i. m.* 47. rövid összefoglalását: „Isten mint a szent szövegek Főoka (causa principalis) felelős sugalmazó tevékenységének minden eredményéért. Ugyanakkor az emberi szerzőt is hatni készíti mint élő, gondolkodó és szabadon cselekvő eszközt, aki a maga egyéni adottságainak és feltételeinek korlátai között alkot. A létrejött mű egyszerre isteni és emberi eredetű.” Ugyanezt maga is megfogalmazza, ld. Farkasfalvy Dénes: *i. m.* 63–68, valamint 71.

⁷⁵ Ld. Schweitzer újszövetségi példait Jézus halálának pontos időpontjáról (Jn 19,14; Mk 15,35), a kapernaumi százados vagy barátainak szavairól (Lk, Mt), a templomtisztítás időpontjáról (Mt, Mk), a sírnál megjelenő angyalok számáról és helyéről (Mk, Mt). Schweitzer, E.: Az írásmagyarázat a tudomány és a hit között. In: *Lelkipásztor* 43 (1968), (334–344) 336–337. Hasonlóan ellentmondások a Krónikák és Sámuel könyveinek számadatai (pl. 2Krón 21,5 és 2Sám 24,9), vagy a két teremtéstörténet (1Móz 1 és 2), a vízözön (1Móz 7–9) és a József-történet (1Móz 37,25 és 37,28) egyes részletei terén is felfedezhetünk.

⁷⁶ Ld. ehhez a Mt 23,34 jól ismert példáját, ahol a kanonikus könyvekben említett utolsó gyilkosság áldozatát, a 2Krón 24,20–21-ben szereplő Zakariást Jézus vagy a szavait lejegyző evangélista tévesen Berekjá fiának nevezi, azaz összetéveszti Zakariás prófétával (vö. Zak 1,1). Ugyanígy megemlíthetjük a Mk 2,26 tévedését az 1Sám 21,1-ben említett főpap személyével kapcsolatban, a Mt 27,9-ben tévesen Zakariásnak tulajdonított jeremiási idézet példáját vagy a Dán 1,1 téves datálását, ami Biblián kívüli forrásokkal egyértelműen cáfolható.

⁷⁷ Collins, R. F.: Sugalmazás. In: *Jeromos Bibliakommentár. III. kötet: Biblikus tanulmányok*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2003, (29–44) 36. (Eredeti címe: *The New Jerome Biblical Commentary*, 1990)

⁷⁸ LaSor, W. S. von – Hubbard, D. A. – Bush, F. W.: *i. m.* 17. Ugyanígy a római katolikus egyház *Dei Verbum* konstitúciója is, idézi Collins, R. F.: *i. m.* 30.

tos – az irodalomtudományi kérdésekre sem terjed ki.⁷⁹ Itt és csakis itt jogos a kritika, és indokolt a bibliai korok hagyományának, elképzeléseinek kritikai felülvizsgálata is.⁸⁰

Ne higgyük azonban, hogy ez a modern, felvilágosult ember kritikája a Bibliával szemben. A történeti-kritikai exegézis nem Szentírástól idegen munkamódszer vagy szemléletmód beszüremkedése a teológiába,⁸¹ hanem alapos teológiai és hermeneutikai megfontolások alapján levont következtetés, amelynek előzményeit már az egyházatyáknál vagy a nagy reformátoroknál is megtalálhatjuk.⁸² Luther Márton különbséget tett a Biblia szavai és Isten Igéje között, mert nem maga a szó az Ige, hanem a Biblia szavai hordozzák az Igét, illetve tanúskodnak róla. Ő ezt egy hasonlattal szemlélteti: ahogy a betlehemi jászolban ott fekszik Krisztus, úgy hordozza az Ószövetség, a korhoz kötött emberi szó, azaz az írás a tiszta és örök ígét, Krisztust.⁸³ Ezt a distinkciót Kálvin is helyesnek tartotta,⁸⁴ és az ógyházi atyákat követve vallotta, hogy Isten azért alkalmazkodott hozzánk beszédmódjában (*accomodatio*), hogy megérthesük őt. Ennek során önmagából csak annyit mutatott meg, amennyit akkor és ott az emberek megérthettek és elhihettek róla. És bár Kálvin az inspirációt számos helyen az isteni üzenet „lediktálásaként” fogta fel, mégis tudta azt mondani, hogy a bibliai szerzőkre is hatott saját koruk sötétsége (*Institutio* II. 11,6), és mondta a Genézis könyvéről, hogy az a „szegények Bibliája”, mert természeti jelenségeket nem a valós természetüknek megfelelően írja le, hanem csak a „durva látszat” alapján, illetve megemlíti Ámósnak vagy a 19. zsoltár szerzőjének pontatlan csillagászati ismereteit.⁸⁵

Törékeny, emberi szövegek hordozzák Isten örök Igéjét, és Isten ezt nem szégyellte: az akkori emberek tudásszintjén, a korabeli ismeretek köntösébe öltöztette örök Igéjét, amely az üdvösség kérdésében csalatkozhatatlan, ma is érvényes üzenetet rejt, de amely köntös tudományos szempontból akár elavult is

⁷⁹ Bolyki János: *i. m.* 7–8. Ugyanezt vallja az inspirációs „együtthatás”-tan is, miszerint a Biblia létrehozása során a Szentlélek mindvégig kíséri a Szentírást létrehozó emberi tevékenységet, ami miatt a Biblia tekinthető egyszerre emberi és isteni szónak is, ld. Collins, R. F.: *i. m.* 40.

⁸⁰ Zimmer, S.: *i. m.* 123–129., római katolikus oldalról ugyanígy Collins, R. F.: *i. m.* 43.

⁸¹ Bolyki János: *i. m.* 15–17., megkülönbözteti a „történetkritikai módszert” mint a bibliamagyarázat nélkülözhetetlen eszközét a pozitivistá „történetkritikai szemlélettől”, amelyet 19. századi, eredeti teológiai adaptációjában nem tart alkalmazhatónak a bibliamagyarázatban. Cserhádi szerint is különbséget kell tenni a felvilágosodás korának történetfilozófiája és a történeti-kritikai módszer között, ld. Cserhádi: Csepregi Andrásné Cserhádi M.: *i. m.* 6., ugyanígy Stuhlmacher alapján Tőkés István: *i. m.* 131.

⁸² Így Ebeling, G.: *i. m.* 21.

⁸³ Így bibliafordításának az Ószövetség elé írt előszavában, ld. WA, DB 8, 12,5f [1523].

⁸⁴ *Institutio* I. 6,1–3, ld. Pákozdy László Márton: *Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről*, 202–203 (ld. itt további irodalmat); Bolyki János: *i. m.* 7. és 8.

⁸⁵ Ehhez ld. Kustár Zoltán: *Kálvin János hermeneutikája*, 8–12.

lehet.⁸⁶ Ez az emberi szöveg pedig történetiségében megragadható és tudományosan elemezhető. A történeti-kritikai írásmagyarázat nem tesz mást, mint segít minél teljesebben feltárni a Szentírásnak ezt az emberi oldalát, hogy aztán a többi teológiai diszciplína, illetve végül maga a hívő ember és az egyház közösége megértse és magára vonatkoztathassa annak isteni oldalát.

Ezért a tudományos írásmagyarázat nem ellensége a hitnek, ahogy a modern régészet, csillagászat, orvostudomány, földrajz vagy általában a természettudomány sem az. Ha a bibliai szövegek datálásával vagy szerzőségével kapcsolatban fel is kell adnunk néhány egyházi hagyományt vagy a bibliai szerzők és szerkesztők meggyőződését, csak olyan dolgokat veszíthetünk, amelyek a hit szempontjából lényegtelenek. Ám megnyerjük a valós történeti háttérrel, amelybe visszahe-lyezve egy adott bibliai szöveg ismét felragyog: tisztábban és érthetőbben, mint a fiktív, idegen szituációjában, amelybe a bibliai könyvek kései szerkesztői vagy az egyházi hagyomány utólag beillesztette. Hogy mit akart mondani Isten „akkor és ott”, csak akkor értjük meg igazán, ha tudjuk, hol is volt igazából az a bizonyos „ott”, és mikor is volt valójában az a bizonyos „akkor”.

Felhasznált irodalom

- Adam, G. – Kaiser, O. – Kümmel, W. G. – Merk, O.: *Einführung in die exegetischen Methoden*. Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2000.
- Almási Tibor: *Hermeneutika. A bibliaértelmezés elmélete és gyakorlata*. Gyúró Art-Press, Budapest [1997].
- Barr, J.: A „literális”, az „allegorikus” és a modern bibliakutatás. In: Fabiny Tibor (szerk.): *A sensus literaris hermeneutikai kérdései*. Hermeneutikai füzetek 25. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 2001, 84–97.
- Becker, U.: *Exegese des Alten Testaments. Ein Methoden- und Arbeitsbuch*. UTB 2664. Mohr Siebeck, Tübingen 2005.
- Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest 1997, 21–22.
- Bolyki János: *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei és módszerei. Általános bevezetéstől*. A Budapesti Református Teológiai Akadémia újszövetségi tanszéke, Budapest 1992.
- Brown, R. E.: Hermeneutika. In: *Jeromos Bibliakommentár. III. kötet: Bibliikus tanulmányok*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2003, 209–235.
- Bultmann, R.: Das Problem der Hermeneutik. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 47 (1950), 47–69. (= uő: *Glauben und Verstehen. Gesammelte Aufsätze*. Band II. Mohr Siebeck, Tübingen 1965, 211–235.)
- Childs, B. S.: A Biblia szó szerinti értelmezése régen és ma. In: Fabiny Tibor (szerk.): *A sensus literaris hermeneutikai kérdései*. Hermeneutikai füzetek 25. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 2001, 27–42.
- Collins, J. J.: *A Biblia Bábel után. Történetkritika a posztmodern korban*. Bencés Kiadó, Pannonhalma 2008.

⁸⁶ A rendszeres teológia ezt a gondolatot azzal is kifejezésre juttatja, hogy a Szentírás tekintélyét mint számszámított tekintélyt a Szentháromság Isten tekintélye alá rendeli. A kérdéshez ld. Zimmer, S.: *i. m.* 30–105.

- Collins, R. F.: Sugalmazás. In: *Jeromos Bibliakommentár. III. kötet: Bibliikus tanulmányok*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2003, 29–44.
- Crehans, J. W.: The Analogy between Verbum Dei incarnatum and Verbum Dei scriptum in the Fathers. In: *Journal of Theological Studies* 6 (1955/1), 87–90.
- Csepregi Andrásné Cserháti M.: Történetkritika és irodalmi megközelítés. Maradjunk az úton. Válasz ifj. dr. Fabiny Tibornak. In: *Lelkipásztor* 69 (1994/1), 5–10.
- Ebeling, G.: Die Bedeutung der historisch-kritischen Methode für die protestantische Theologie und Kirche. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 47 (1950), 1–46.
- Fabiny Tibor: *A keresztyén hermeneutika kérdései és története*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1998.
- Fabiny Tibor: A sensus literalis kérdése. In: uő (szerk.): *A sensus literalis hermeneutikai kérdései*. Hermeneutikai füzetek 25. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 2001, 5–26.
- Fabiny Tibor: Új irányzatok a Biblia értelmezésében. I. In: *Lelkipásztor* 67 (1992), 74–76.
- Farkasfalvy Dénes: *Bevezetés a szentírástudományba*. Teológiai Kiskönyvtár I/6. [kiadó nélkül] Róma 1976, 92–93.
- Fohrer, Georg [et al.]: *Exegese des Alten Testaments. Einführung in die Methodik*. Quelle und Meyer, Heidelberg – Wiesbaden ⁵1989.
- Gunkel, H.: Ziele und Methoden der Erklärung des Alten Testaments. In: *Monatsschrift für kirchliche Praxis* 4 (1904), 521–540. (= uő: *Reden und Aufsätze*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1913, 11–29).
- Karasszon István: Tekintély és kritika. In: *Theológiai Szemle* 34 (1991), 101–109. = uő: *Az Ószövetség fényei – Veterotestamentika*. Mundus Kiadó, Budapest 2002, 11–31.
- Klein, H.: Az ószövetségi exegézis feladatai és kérdései. In: *Református Szemle* 70 (1977), 17–25.
- Komesz Máttyás: *Üzenetcentrikus bibliáelemzés*. Pünkösdi Teológiai Főiskola, Budapest 2011.
- Kraus, H.-J.: *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn ³1982.
- Kraus, H.-J.: *Psalmen. Teilband 1: Psalmen 1–59*. BKAT 15. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn ⁵1978.
- Kreuzer, S. – Vieweger, D. [et al.]: *Proseminar I. Altes Testament. Ein Arbeitsbuch*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1999.
- Kustár Zoltán: Ézsaiás próféta könyve. In: Pecsuk Ottó (szerk.): *Bibliáismereti kézikönyv*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2004, 243–271.
- Kustár Zoltán: Pákozdy László Márton hermeneutikai elvei és azok gyakorlati megvalósulása az Úr szenvedő Szolgájáról szóló monográfiáiban. In: *Studia Theologica Debrecinensis* 2 (2010/2), 9–20.
- Kustár Zoltán: Teológia – a hit tudománya. In: *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2003/2004. évi értesítője. 466. tanév*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2004, 227–228.
- LaSor, W. S. von – Hubbard, D. A. – Bush, F. W.: *Das Alte Testament. Entstehung, Geschichte, Botschaft*. Hg.: Egelkraut, H. Brunnen, Gießen 1989.
- Lauster, J.: *Prinzip und Methode. Die Transformation des protestantischen Schriftprinzips durch die historische Kritik von Schleiermacher bis zur Gegenwart*. HUT 46. Mohr Siebeck, Tübingen 2004.
- Lohse, E.: A bibliakritika és igehirdetésünk. In: *Lelkipásztor* 52 (1977), 158–164.

- Luz, U.: *A vizsgáló könyve? Egy biblia – sokféle értelmezés*. Hermeneutikai Füzetek 10. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1996.
- Niederwimmer, K.: A tudományos exegézis jelentősége az igehirdetésben. In: *Lelkipásztor* 43 (1968), 387–472.
- Osborne, G. R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a bibliamagyarázathoz*. Keresztényen Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2002.
- Pákozdy László Márton: Az exegézistől az igehirdetésig. In: *Theologiai Szemle – Új folyam* 4 (1961), 140–154 (= Exegézis és hermeneutika. In: uő: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2010, 180–207).
- Pákozdy László Márton: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről. In: Módis László (szerk.): *Csikesz Sándor Emlékkönyvek* 4. [Csikesz Sándor tanítványai és barátai], Debrecen 1942, (37–53) 204. (= uő: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2010, 94–109.)
- Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. II. kötet. Szent István Társulat, Budapest 1996.
- Schweitzer, E.: Az írásmagyarázat a tudomány és a hit között. In: *Lelkipásztor* 43 (1968), 334–344.
- Steck, O.-H.: *Exegese des Alten Testaments. Leitfaden der Methodik*. Neukirchener Verlag, Neukirchen 1993.
- Suelzer, A. – Kselman, J. S.: A modern Ószövetség-kutatás. In: *Jeromos Bibliakommentár. III. kötet: Biblikus tanulmányok*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2003, 163–185.
- Tóth Kálmán: *Bibliafordítás – bibliamagyarázat*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1994.
- Tőkés István: *Új hermeneutika. Az 1950 utáni hermeneutikai irodalom áttekintése*. Hermeneutikai Füzetek 18. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1999, 15–17.
- Utschneider, H. – Nitsche, S. A.: *Arbeitsbuch literaturwissenschaftliche Bibelauslegung*. Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2001.
- Varga Zsigmond J.: Az újszövetségi írásmagyarázat kérdései. Problématörténeti áttekintés és a kérdés mai állása. In: *Református Egyház* 7 (1955), 314–318.
- Waard, J. de – Nida, E. A.: Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban, Kálvin János Kiadó, Budapest 2002.
- Weder, H.: *Neutestamentliche Hermeneutik*. Zürcher Grundrisse zur Bibel. Theologischer Verlag, Zürich 1989.
- Zimmer, S.: *Art-e a hitnek a bibliatudomány? Egy konfliktus tisztázása*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2009.